

1/2016

NÁRODNÁ OSVETA

ČASOPIS PRE ROZVOJ MIESTNEJ KULTÚRY A ZÁUJMOVEJ ČINNOSTI

Klíč k rozvoju regiónov: kreatívny priemysel

Creative
Europe

Národné osvetové centrum vyhlasuje súťaž

Slovenská kronika 2016

Záujemcovia môžu kroniky a monografie miest a obcí Slovenska, samospráv, organizácií tretieho sektora a súkromných osôb prihlásiť do 31. augusta 2016

Súťažné kategórie:

A. KRONIKY

A.1 Kronika obce

- A.1.1 kronika obce do 1 000 obyvateľov;
- A.1.2 kronika obce nad 1 000 obyvateľov

A.2 Kronika mesta, mestskej časti

- A.2.1 kronika krajského a okresného mesta;
- A.2.2 kronika mesta a mestskej časti

A.3 Špecifický druh kroniky

- A.3.1 kronika občianskeho združenia, spolku, folklórneho súboru, skupiny, ľudovej, dychovej hudby, kronika školy a pod.;
- A.3.2 historická kronika, napríklad rodová alebo rodinná kronika

Poznámka:

V kategóriách A.1 a A.2 môžu súťažiaci do súťaže prihlásiť odpis alebo fotokópiu kronikárskeho záznamu z rokov 2012 až 2014 (len 1 rok).
V kategórii A.3.1 môžu súťažiaci do súťaže prihlásiť odpis alebo fotokópiu kronikárskeho záznamu z rokov 2004 až 2014 (len 1 rok).
V kategórii A.3.2 nie je rok vzniku kroniky limitovaný.

B. MONOGRAFIE

B.1 Monografia obce

- B.1.1 vedecká alebo vedecko-popularizačná;
- B.1.2 popularizačná a textovo-obrazová alebo obrazovo-textová

B.2 Monografia mesta alebo mestskej časti

- B.2.1 vedecká alebo vedecko-popularizačná;
- B.2.2 popularizačná a textovo-obrazová alebo obrazovo-textová

B.3 Monografia o kultúrnom dedičstve obce, mesta, mestskej časti, mikroregiónu, regiónu

- B.3.1 publikácia o svetských či sakrálnych stavebných pamiatkach, pamiatkach ľudovej architektúry, národných kultúrnych pamiatkach a pod.;
- B.3.2 publikácia o ľudovom odeve, tradičnom remesle, tradičnej ľudovej strave a pod.

Poznámka:

V kategórii B môžu súťažiaci do súťaže prihlásiť publikáciu vydanú v období rokov 2005 až 2015.

Vyhlasovateľom a odborným garantom súťaže s dvojročnou periodicitou je Národné osvetové centrum, spoluorganizátormi sú Slovenský národný archív, Slovenské národné múzeum, Združenie miest a obcí Slovenska.

OBSAH – 1/2016

Na titulnej strane oficiálne foto používané v súvislosti s programom Kreatívna Európa.

NÁRODNÁ
OSVETA

trendy

4

Kľúč k rozvoju regiónov: kreatívny priemysel

Invenčia, inovácia, kreativita a talent sú pre ekonomiku čoraz významnejšími faktormi a môžu byť aj nástrojom stabilizácie ekonomiky v súčasnej kríze. Symbolická hodnota produktu začína prevažovať všetky ostatné. Kľúčovým slovom sa stáva kreativita.

príklady z regiónov

12

Jedinečné spojenie folkloristov

Folklorne súbory z Košíc a okolia majú na slovenské pomery jedinečnú spoluprácu. Ich spoločné podujatia sa datujú od roku 1995. Výsledkom je vzájomná inšpirácia, hľadanie vlastných postupov a aj vysoké ohodnotenia súborov.

poradenstvo

16

Autorské právo a kultúrne dedičstvo v digitálnom svete

V procese digitalizácie kultúrneho dedičstva sa spracúva veľké množstvo obsahu, z ktorého časť je chránená autorským právom. Čo a za akých podmienok je možné na internete zverejniť, rieši Centrum pre autorské práva.

metodické listy

19

Ako sa stať dobrým moderátorom

Pracovníci kultúrnych a osvetových zariadení sú neraz aj moderátormi akcií, na ktorých sa organizačne podieľajú. Hlasová pedagogička radí, ako sa na moderovanie čo najlepšie pripraviť, respektíve na akých základoch postaviť kurzy moderovania.

analýza

32

Stav ľudovej architektúry vypovedá aj o našej kultúrnosti

Kultúrnosť národa sa dá odčítať aj zo vzťahu k svojmu dedičstvu. Súčasťou nášho kultúrneho dedičstva je aj ľudová architektúra. V akom je stave, čo spôsobuje jej zánik a ako sa mu dá predchádzať, ako funguje pamiatková starostlivosť a aké pozitívne trendy ponúka súčasnosť?

hodnotenie

42

Výtvarné spektrum: kvalita súťaže záleží od metodikov

Vývoj neprofesionálnej výtvarnej tvorby na Slovensku v celej jej rozmanitosti: v kresbe, grafike, malbe, plastike, úžitkovej tvorbe a v prácach multimediálneho aj intermediálneho charakteru sa dá dobre zmapovať vďaka najprestížnejšej súťaži v tejto oblasti – Výtvarnému spektru.

Vážené čitatelky, vážení čitatelia,

invencia, kreativita a talent sú rozhodujúce nielen v oblasti umeleckej tvorby, čoraz významnejšie sú aj pre rast ekonomiky a trvalú udržateľnosť. Štatistiky potvrdzujú, že podiel kreatívneho priemyslu na výsledkoch hrubého domáceho produktu rozvinutých krajín rastie. Navyše 21. storočie bude podľa odborníkov storočím miest. A predovšetkým kreatívnych miest, pretože ako ukazuje život, uplatnenie kreatívnych prístupov vedie nielen k zlepšeniu kvality života komunit, ale aj k ekonomickému rastu.

Britský teoretik urbanizmu a otec myšlienky kreatívnych miest Charles Landry v tejto súvislosti oprávnené upozorňuje, že aj v súvislosti s ekonomikou je na mieste otázka: čo by nás stálo, keby sme nemali kultúru a umenie?

V rámci Európskej únie vytvára kreatívny priemysel 4,5 percenta HDP a milióny pracovných miest. Aj preto vznikol program Kreatívna Európa, ktorého cieľom je zvýšiť hospodársky rast a počet pracovných miest v sektore kultúry a kreatívneho priemyslu, podporiť umelecké aktivity, profesionálov, spoločnosti a organizácie v kultúre. Únia naň vyčlenila 1 miliardu 460 miliónov eur, čo je o 9 % viac ako v období 2007 – 2013. Pod hlavičku programu patrí aj udeľovanie európskych cien, ktoré vyzdvihujú významné umelecké počiny v oblasti hudby, architektúry, literatúry, filmu a kultúrneho dedičstva. Mimochodom, predovšetkým to posledné menované patrí k najväčším pýcham Slovenska – napríklad taká ľudová architektúra. Tá bola podľa odborníkov ideálnym príkladom trvalej udržateľnosti, čo je dnes pojem síce často omieľaný, ale málo naplňaný. Aké máme šance zachrániť to, čo z nej ešte ostalo, a zároveň ako môžu regióny využiť potenciál kreatívneho priemyslu na svoj rozvoj, to sú dve ústredné témy najnovšieho čísla Národnej osvet.

Poučné čítanie želá

redakcia

Kľúč k rozvoju regiónov: kreatívny priemysel

TEXT: ZORA JAUROVÁ, EXPERTKA NA KULTÚRNU POLITIKU A KREATÍVNU EKONOMIKU ■ FOTO: PIXABAY.COM

„.... Pokročilé ekonomiky Európy zažívajú novú ekonomickú revolúciu. Počas uplynulých storočí sme prešli od poľnohospodárskej ekonomiky cez industriálnu výrobu k ekonomike služieb. Myslím, že dnes sa hýbeme od ekonomiky služieb k ekonomike, ktorá je zásadne založená na kreativite. A to neplatí len o ekonomikách, ako je Veľká Británia, ktoré majú dlhoročnú výhodu voľného trhu a slobodného podnikania. Zdá sa mi, že to platí aj o ekonomikách rozvíjajúcich sa krajín.“

Chris Smith, bývalý britský minister pre kultúru, médiá a šport

Čo je kreatívny priemysel?

Odvetvia kreatívneho priemyslu sú tie podnikateľské aktivity, ktoré sú založené na individuálnej kreativite, zručnosti a talente. Sú to takisto tie, ktoré majú potenciál vytvárať kapitál a pracovné miesta prostredníctvom využívania duševného vlastníctva. Sektor zahŕňa predovšetkým reklamu, architektúru, umenie, obchod so starožitnosťami, počítačové hry a videohry, remeslá, dizajn, dizajnovú módu, film a video, hudbu, scénické umenie, vydavateľskú činnosť, softvér, televíziu a rozhlas.

Tieto oblasti spája najmä vysoká pridaná hodnota a významný vplyv na kvalitu života ľudí. Často sú to produkty, ktoré priamo tvoria a formujú prostredie, v ktorom žijeme (dizajn, móda, architektúra, masmédiá). Ich ekonomický potenciál sa zakladá predovšetkým na schopnosti využiť a realizovať myšlienku či individuálny talent.

Mnohé štúdie potvrdzujú, že kreatívny sektor je jedným z najrýchlejšie rastúcich segmentov ekonomiky a v čase krízy sa subjekty, ktoré ho tvoria, dokážu lepšie adaptovať na nové podmienky. Oblíbeným a často citovaným autorom je v tejto súvislosti Richard Florida (The Rise of the Creative Class, 2002). Ten na základe rozsiahleho výskumu dokázal, že prítomnosť a hustota tvorivých ľudí, ktorí žijú a pracujú v istom mieste

či lokalite, má priamy súvis s atraktivitou tohto miesta, jeho ekonomickou výkonnosťou a konkurencieschopnosťou.

Invencia, inovácia, kreativita a talent sú pre ekonomiku čoraz významnejšími faktormi a môžu byť aj nástrojom stabilizácie ekonomiky

„Jedným z hlavných cieľov miest súčasnosti je generovať, pritiahnuť a udržať kreatívny a inovačný talent.“

Richard Florida

v súčasnej kríze. Napríklad vo Veľkej Británii dnes pracovníci, ktorí pracujú s vedomosťami (tzv. knowledge workers), tvoria až 42 % populácie a produkujú takmer polovicu národného HDP. V USA podľa sociologických prieskumov až 70 % pracovných pozícií, vytvorených po roku 1998, vyžaduje talent či kreatívny prístup. Európska komisia v roku 2005 vypracovala rozsiahlu štúdiu o ekonomike kultúry, podľa ktorej je kreatívny sektor najrýchlejšie rastúcim zo všetkých (ročný nárast o 12,5 %) a tvorí 2,6 % HDP v rámci Európskej únie.

Ekonomické trendy posledných desaťročí dávajú tušiť, že ekonomika 21. storočia je a bude založená na

úplne iných princípoch ako v období industriálneho či postindustriálneho rozmachu. V súčasnosti symbolická hodnota produktu začína prevažovať všetky ostatné a moc, prestíž a peniaze sa presúvajú do komodít, ktoré sú založené na duševnom vlastníctve (dáta, softvér, správy, zábava, reklama atď.). Úspešné spoločnosti predávajú životný štýl namiesto tovaru, manažujú príbehy namiesto tovární a vo svojej komunikácii používajú intuitívny a estetický jazyk. Kľúčovým slovom sa stáva kreativita – hodnoty sa vytvárajú kreatívnym používaním ľudskej mysle. Sústreďenie kreatívnej pracovnej sily je tak najdôležitejšou stratégiou k trvalému rastu ekonomiky.

Kreatívny priemysel sa vyznačuje výraznými sektorovými presahmi (cross-sectoral), významným zastúpením malých podnikov, živnostníkov a samostatne zárobkovo činných osôb (ide o oblasť s najvyššou mierou samozamestnávania), potrebou relatívne nízkeho počiatočného kapitálu, vysokou pridanou hodnotou a dlhodobo udržateľnou produktivitou.

Kedže kreatívna ekonomika tvorí špecifický segment ekonomických procesov a podnikateľského prostredia, jej rozvoju môžu pomôcť osobitné opatrenia, ktoré zohľadňujú odlišnosti ekonomického reťazca pri tvorbe kreatívnych produktov a činností.

Ide najmä o:

- špecifické rozloženie nevyhnutných investícií (drahá produkcia, lacná reprodukcia; reinvestícia ziskov),
- neštandardné podnikateľské modely, vychádzajúce z často ťažko predvídateľnej reakcie zákazníka,
- štruktúru podnikateľského sektora (pár veľkých globálnych hráčov, jadro tvoria malé a stredné podniky /SMEs/ alebo mikropodniky),
- úplne nové modely organizácie práce a z nej vyplývajúcej infraštruktúry (virtuálne pracovné prostredie, klastering, kumulovanie podnikateľských činností a zámerov atď.).

Vzhľadom na to, že procesy a fungovanie kreatívnej ekonomiky sa značne líšia od tradične chápaných ekonomických procesov, hovorí sa čoraz častejšie o tzv. kreatívnej ekológii. Tá pozostáva z kreatívnych odvetví a jednotlivcov, komerčných aj neziskových (napr. umelecké organizácie), pričom spolu predstavujú významný prínos pre lokálne, regionálne a národné ekonomiky. Kreatívna ekológia zahŕňa neziskové kultúrne organizácie, komerčné firmy, nezávislých umelcov a kreatívnych profesionálov, ako napríklad architektov či hudobníkov, spolu s fyzickou aj virtuálnou infraštruktúrou, ktorá podporuje ich činnosť (napr. vzdelávanie, výskum, rozvoj zručností alebo celoživotné vzdelávanie a rozvoj).

Kreatívne mestá

Koncept kreatívnych miest je úzko spätý s problematikou a rozvojom kreatívneho priemyslu. Potenciál nového typu ekonomiky, založeného na ideách a kreativite, sa v plnej miere prejavuje najmä v mestských aglomeráciách, kde je prirodzene koncentrovaná vysokokvalifikovaná a kreatívna pracovná sila. Aby mohol byť tento ľudský potenciál naplno využitý, musí byť mestský priestor organizovaný priaznivým spôsobom. Koncept kreatívnych miest aplikuje idey kreativity

Podľa štúdie Európskej komisie kreatívny sektor rastie najrýchlejšie zo všetkých.

a kreatívneho potenciálu v oblasti urbanizmu a plánovania miest, čím vzniká nová paradigma vnímania mestského organizmu, jeho vývoja, rastu a faktorov úspechu. Koncept vo svojej dnešnej podobe vychádza predovšetkým z myšlienok britského urbanistu Charlesa Landryho, ktorý ho rozvíja už od 80. rokov 20. storočia.

Koncept stojí na tvrdení, že v súčasnosti je mäkká infraštruktúra mesta a jeho „softvér“ rovnako dôležitý ako jeho „hardvér“. Je preto nutné zmeniť dôraz mestského plánovania z výlučného sústredenia na fyzické štruktúry k väčšiemu zameraniu na humánnu dynamiku a podporu ľudského potenciálu. V tomto procese hrá kľúčovú rolu uplatnenie kreativity vo všetkých jej podobách, pretože je určujúcim faktorom pre úspech či neúspech súčasných miest.

Za filozofiou uvedeného chápania mesta je predpoklad, že v akejkoľvek lokalite je vždy viac kreatívneho

potenciálu, ako by sa mohlo javiť na prvý pohľad či podľa štandardných ukazovateľov. Na to, aby sa tento potenciál dal odhaliť a využiť, je nutné vytvoriť podmienky, v ktorých jednotlivci dokážu tvorivo uvažovať, plánovať a konať – uchopiť príležitosti či riešiť zdanlivo neprekonateľné problémy mestského prostredia. Kreativita sa v tomto kontexte chápe ako aplikovaná imaginácia, inteligencia, vynaliezavosť a schopnosť učiť sa za pochodu. V urbánnom prostredí sa kreativita neviaže len na umelcov a ďalších aktérov kreatívnej ekonomiky, hoci sú pre koncept kreatívnych miest dôležité. Kreatívny akt, myšlienka, nápad môže pochádzať z akéhokoľvek zdroja a vzniknúť v akejkoľvek oblasti.

Mesto ako inkubátor ideí

Industriálny vek bol charakteristický inžinierskym prístupom k tvorbe mesta, ktorý

sa sústreďoval predovšetkým na využitie plochy a výstavbu fyzickej infraštruktúry určujúcej tvar, formu, pocit a atmosféru miest. Mesto bolo chápané ako stroj na bývanie a prácu. Nový, kultúrne citlivý prístup k plánovaniu miest kladie dôraz na humánnu interakciu a tvorbu hodnôt. Cieľom kreatívnych miest je vytvoriť prostredie, ktoré podporuje výmenu ideí a umožňuje premeniť idey na produkty, služby a inovatívne riešenia urbánnych problémov.

Podstatou konceptu je potreba novej kultúry kreativity, ktorá sa stane základom fungovania všetkých zložiek mesta. Pokiaľ mesto dokáže podporovať kreativitu a podnecovať imaginatívne myslenie vo verejnej, súkromnej či komunitnej sfére, vytvorí tým zásobu a škálu možných riešení rôznych

problémov urbánneho prostredia. Ich konfrontáciou s realitou, ktorá vyselektuje reálne možnosti, vzniká nová kvalita urbánnej inovácie.

Nové chápanie infraštruktúry

Aby bol tento proces možný, treba vytvoriť nový typ infraštruktúry mesta. Kreatívna infraštruktúra je kombináciou mäkkej a tvrdej zložky a zahŕňa aj mentálnu infraštruktúru mesta – spôsob, akým sa stavia k príležitostiam a problémom, schopnosť generovať životné podmienky a prostredie, ktoré vytvára atmosféru, a tiež existencia politik a štruktúr, ktoré generujú podporné nástroje, schémy a programy.

Tvrdá infraštruktúra je pre proces tvorby kreatívneho mesta dôležitá najmä ako fyzické miesto, ktorého

dizajn podporuje kreativitu. Veľakrát sú to práve tradične menej hodnotné lokality, periférie či opustené zóny, ktoré môžu byť základom novej kultúry kreativity. Umožňujú novú organizačnú kultúru, nové prístupy, nové usporiadanie vzťahov. Kreatívne mestá často pracujú s redefiníciou fyzických priestorov a pridaním nového významu a symbolickej hodnoty starým miestam.

Mäkká infraštruktúra kreatívneho mesta zahŕňa predovšetkým:

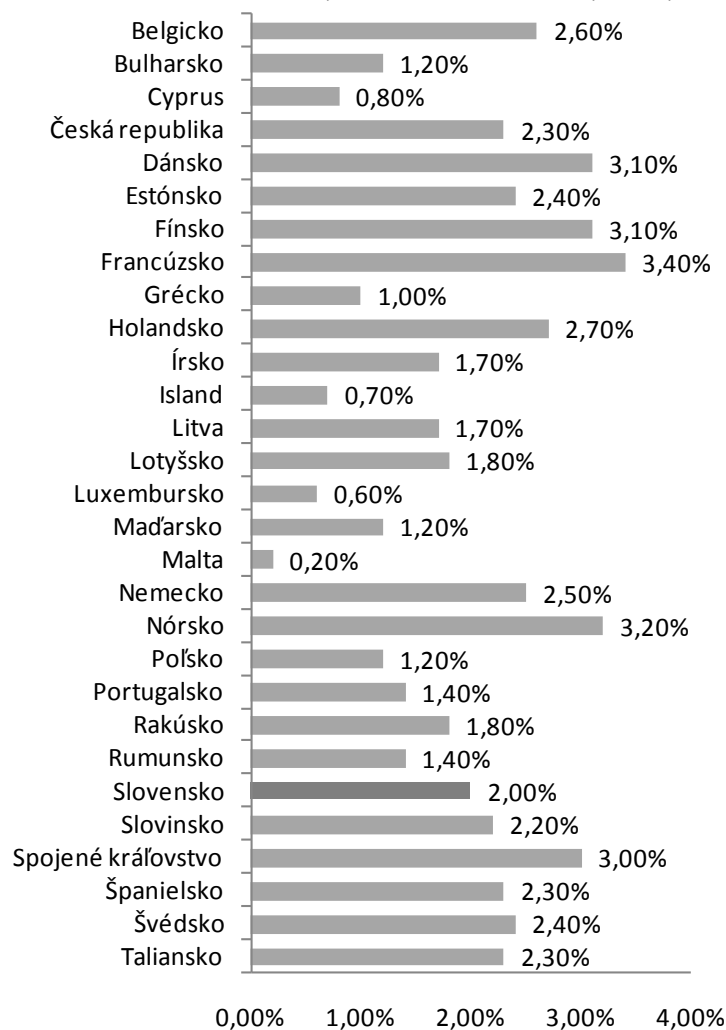
- vysokokvalifikovanú pracovnú silu,
- dynamických mysliteľov, tvorcov a realizátorov,
- rozsiahlu formálnu a neformálnu intelektuálnu infraštruktúru,
- schopnosť vytvoriť priestor priekopníkom,
- silné komunikačné prepojenia dovnútra i s vonkajším svetom,
- všeobecnú kultúru podnikavosti, či sa to týka spoločenských, alebo ekonomických sfér.

Kreatívne mestá musia predovšetkým vyhľadávať, pestovať, priťahovať a podporovať talent, aby boli schopné priťahovať tých, ktorí majú nápady, schopnosti a nadanie. Dosiahnuť kreativitu na úrovni mesta je vzhľadom na dané proporcie, zmes kultúr a množstvo krížiacych sa záujmov pomerne komplikovaný a dlhodobý proces. Vyžaduje si risk, silné vedenie, odhodlanosť, smerovanie, ochotu vidieť ďalej, ako je jeden politický cyklus, a najmä strategickú principiálnosť a taktickú flexibilitu.

Vytváranie kreatívneho mesta je predovšetkým proces zmeny myslenia, vnímania, ambícií a chcenia. Jeho výsledkom je radikálna zmena organizácie a kultúry mesta.

Zmena vyžaduje aj pochopenie nových urbánnych nástrojov, odlišných od tých, ktoré majú tradične oporu v štruktúrach a schémach organizácie mesta. Ide predovšetkým o kapacitu networkingu – dovnútra aj navonok. Mesto musí byť schopné vytvárať platformy (fyzické i virtuálne) podnecujúce prepájanie kreatívnych jednotlivcov a ich aktivít a zároveň

Podiel kreatívneho priemyslu na ekonomike vybraných krajín

Zdroj: Creative Economy Report 2008, UNCTAD.

Rebríčku kreatívnych miest kralujú Helsinky, o kultúrne podujatia, ako napríklad čítanie literatúry na námestiach, tu nie je núdza, ale mesto spĺňa aj množstvo ďalších kritérií.

zmysluplne spolupracovať s inými urbánnymi zónami v rámci podobných cieľov (napr. projekt UNESCO Creative Cities Network alebo www.creativecitiesproject.eu). Dôležitým nástrojom je aj schopnosť sofistikovane využiť symbolické hodnoty, viažuce sa k mestu – skúmať a manažovať pocity, emócie a príbehy, ktoré vytvárajú kreatívne a žiaduce prostredie. Ako kľúčový faktor sa ukazuje dostatok kvalitných a osvietených lídrov, schopných fungovať na pomedzí viacerých svetov a prepájať tak tradičný establishment s novátorskými jednotlivcami, subkultúrami a kreatívnymi komunitami.

Prečo kreatívne mestá?

Od konca 80. rokov 20. storočia bolo čoraz jasnejšie, že svet a jeho ekonomické, sociálne a kultúrne systémy sa dramaticky menia. Táto paradigmatická zmena bola badateľná v mnohých oblastiach. Priemysel, ktorý bol významným faktorom dizajnu moderných miest, prechádzal reštrukturalizáciou už od 70. rokov, čo spôsobovalo

krízu množstva mestských zón na celom svete. Po radikálnom nástupe nových informačných technológií a na internete založenej „novej ekonomiky“, ktorej pridaná hodnota stojí takmer výlučne na ideách pretavených do inovácií, vynálezov a autorských práv, bolo jasné, že existujúce metódy mestského plánovania a rozvoja miest prestávajú byť relevantné. Bolo potrebné zásadne prehodnotiť zdroje a potenciál jednotlivých miest a nanovo hľadať ich identitu.

Mnohé z európskych a amerických miest vzhľadom na svoj historický kontext dodnes zápasia s výzvou, ako adaptovať priemyselnú podobu miest 19. a 20. storočia na potreby a túžby 21. storočia.

Potreba inovácií a inovatívnosti vyžadovala vznik nových typov pracovného prostredia, umožňujúcich zdieľanie a spoluprácu pre vzájomný prospech. Urbánne prostredie poskytovalo zóny, v ktorých bol tento nový typ komunikácie možný, čím vytváralo prirodzený impulz na regeneráciu a redefinovanie nepoužívaných mestských priestorov na kreatívne prostredie.

História

V roku 1977 vznikla v USA na podnet Národného fondu pre umenie organizácia Partners for Livable Places (neskôr Partners for Livable Communities) – PLP, ktorá sa spočiatku sústreďovala najmä na dizajn a kultúru ako zdroje „obývateľnosti“ rôznych lokalít. V roku 1979 inicioval Harvey Perloff program Economics of Amenities, zameraný na dokumentovanie ekonomickej hodnoty dizajnu a kultúry vo všeobecnosti. Hoci sa projekt vyhýbal slovu „kultúra“, podarilo sa mu preukázať, že kultúrne „pôžitky“ (amenities) zvyšujú kvalitu života, čo má zásadný vplyv na ekonomický rozvoj a tvorbu pracovných miest.

Štúdia spustila množstvo podobných výskumov, ktoré analyzovali ekonomický efekt umenia a kultúry, predovšetkým v USA, neskôr aj vo Veľkej Británii a v Austrálii. Všetky spájala myšlienka, že kreativita vlastná umeniu a kultúre prispieva zásadným spôsobom k životaschopnosti miest, lebo ich robí zaujímavejšími a žiadanejšími.

Podstatnou myšlienkou, ktorú propagovali PLP, bolo najmä to, že sociálny kapitál a ľudský potenciál sú najdôležitejšou zložkou životaschopnej komunity. Zdôrazňovali koncepty „kultúrneho plánovania“ a „kultúrnych zdrojov“, založené na potrebe plánovať a využívať urbánne zdroje ako dizajn, architektúra, parky, prírodné prostredie a umelecké aktivity v nich. Od konca 70. rokov sa začalo o kultúrnom priemysle hovoriť aj na úrovni UNESCO a Rady Európy. Z hľadiska urbanizmu sa touto problematikou ako prvý zaoberal Nick Garnham, ktorý založil v rokoch 1983 – 1984 osobitné oddelenie kultúrneho priemyslu v rámci samosprávy londýnskej oblasti (Greater London Council). V tomto oddelení vznikli aj prvé štúdie o pozitívnom vplyve kultúrneho priemyslu na ekonomiku, ale aj na kultúrny sektor samotný.

Osemdesiate roky boli poznačené zápasom mnohých postindustriálnych miest o novú identitu a najmä vo Veľkej Británii sa mnohé z nich začali zaoberať rozvojom kultúrneho priemyslu, ktorý sa javil ako ekonomicky životaschopný. Tak vzniklo prirodzené prepojenie

medzi umením a regeneráciou urbánnych zón. V tom čase vznikli aj prvé pokusy o kreatívne štvrte, z ktorých mnohé fungujú dodnes (Digbeth Media Zone, dnes Eastside, v Birminghame, Cultural Industries Quarter v Sheffielde, Northern Quarter v Manchestri a iné).

V Európe zaviedol termín „kultúrne zdroje“ Franco Bianchini v roku 1990, o rok neskôr ho v Austrálii začal propagovať Colin Mercer. Hlavnou a napriek postindustriálnej situácii miest značne revolučnou myšlienkou bola idea, že umenie a kultúra sú podstatnými zložkami urbanizmu a na to, aby mestský organizmus fungoval a napredoval, musia byť rovnocenne distribuované vo všetkých sociálnych skupinách a urbánnych prostrediach.

Bianchini neskôr v spolupráci s Landrym rozvinul myšlienku „kultúrnych zdrojov“, ktoré vychádzajú z ľudskej kreativity, šikovnosti a talentu. Sú nimi nielen hmatateľné a nehnuteľné kultúrne zdroje miest, ale aj symboly, aktivity, služby, originálne zručnosti, tradície či jednoducho entuziazmus obyvateľov. V tomto spektre hrajú

dôležitú rolu umenie a kreatívny priemysel. „Kultúrne zdroje sú surovým materiálom mesta a jeho hodnotovou základňou; jeho majetkom, nahrádzajúcim uhlie, oceľ či zlato. Kreativita je metódou na využitie týchto zdrojov a ich rozmnoženie. Úlohou urbanistov je tieto zdroje identifikovať, manažovať a zodpovedne využívať.“ Kultúrne zdroje reflektujú polohu, charakteristiku a danosti miesta a identifikujú potenciál toho, čím sa mesto môže stať. Dôraz sa kladie na špecifické, unikátne a osobité.

Charles Landry – otec kreatívnych miest

V roku 1978 založil Landry konzultačnú skupinu Comedia, ktorá sa zaoberala urbanizmom a mestským plánovaním vo vzťahu ku kultúre. Ich prvá štúdia „Glasgow: The Creative City and its Cultural Economy“ v roku 1990 bola analýzou toho, ako môže Glasgow využiť kultúrny potenciál, naakumulovaný vďaka titulu Európske hlavné mesto kultúry (Glasgow 1990) v súvislosti s ekonomickým rozvojom mesta. Následne sa v roku 1994 konal v Glasgowe workshop o urbánnej

kreativite za účasti 10 miest z Veľkej Británie a Nemecka, ktorý dal základ prvej verzii knihy „The Creative City“ v roku 1995. Jej rozšírená verzia „The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators“ z roku 2001 definitívne spopularizovala tento koncept na celom svete.

Creative City Index

V posledných rokoch vytvoril Landry v spolupráci s Jonathanom Hyamsom tzv. Creative City Index (CCI), ktorý má ambíciu byť strategickým nástrojom pre moderný urbanizmus, zameraným na skúmanie a meranie kreatívnej a imaginatívnej kapacity mesta. Za hlavné indikátory kreativity, ktoré sa tu skúmajú vo viacerých oblastiach života mesta, autori CCI považujú:

- priaznivý politický a verejný kontext,
- osobitosť, rôznorodosť, životaschopnosť, výraz,
- otvorenosť, dôveru, toleranciu a dostupnosť,
- podnikavosť, objavovanie a inováciu,
- strategické vedenie, pohotovosť a víziu,

- talent a vzdelávacie systémy,
- komunikáciu, schopnosť prepájať a networking,
- miesto a tvorbu miesta,
- kvalitu života a „obývateľnosť“,
- profesionalitu a efektivitu.

Kreatívne mestá na Slovensku

Projekt Košice Interface 2013 bol jedným z prvých pokusov o komplexnú víziu, zameranú na podporu kreativity ako významného faktora pre ekonomický rozvoj a rozvoj turistického ruchu, tvorbu pracovných miest, zvyšovanie reputácie mesta a následne celej krajiny.

Podnetom na vytvorenie projektu bol program Európskej únie Európske hlavné mestá kultúry (EHMK). Ide o najväčší program Únie v oblasti kultúry, ktorého cieľom je upútať pozornosť európskej verejnosti na dané mesto a vytvoriť špecifickú kultúrnu ponuku, ktorá môže dosiahnuť európsky ohlas. Program existuje od roku 1985, ale až od roku 2009 sa na ňom pravidelne zúčastňujú aj mestá zo strednej a východnej Európy (nové členské krajiny EÚ).

V počiatočných existenciách bolo podstatou programu vytvorenie

akýchsi celoročných mestských festivalov, ktoré mali ambíciu prilákať návštevníkov z celej Európy. Projekty však prinášali prevažne krátkodobé efekty bez výraznejšej ambície pretvoriť mesto. Až od úspechu projektu Glasgow 1990, ktorý použil titul EHMK na vytvorenie dlhodobej stratégie rozvoja a revitalizácie mesta prostredníctvom kultúry, sa začala meniť filozofia programu na dnešnú. Tá mestu s titulom ponúka predovšetkým možnosť zlepšenia pozície na mape Európy prostredníctvom dlhodobej vízie, využívajúcej kultúru a kreativitu ako nosné zložky. V súčasnosti viaceré projekty, ktoré vyhrali národné súťaže o titul EHMK, vychádzajú z konceptu kreatívnych miest a snažia sa využiť kreatívnu triedu ako kľúč k regenerácii a revitalizácii urbánneho prostredia.

Mesto Košice využilo možnosť, ktorú mu súťaž o titul EHMK poskytla, na vytvorenie prvého projektu v prostredí strednej a východnej Európy jasne deklarujúceho dlhodobú ambíciu tvorby kreatívneho mesta vo všetkých jeho zložkách. V roku 2008 sa mesto Košice stalo víťazom národnej súťaže spomedzi deviatich slovenských miest. Zvítazilo s projektom Košice INTERFACE 2013, ktorý bol zameraný na komplexnú transformáciu mesta prostredníctvom podpory kreativity, kreatívneho priemyslu a kultúrneho života v meste. Zahŕňal viaceré investičné projekty, ktorých cieľom bolo vytvoriť novú infraštruktúru pre kultúru, kreatívny priemysel a podporu kreativity v komunitách. Išlo napríklad o transformáciu bývalých vojenských skladov na moderné a v rámci Slovenska jedinečné centrum kultúrneho života a kreativity (Kasárne-Kulturpark), zahŕňajúcu vytvorenie priestorov na prezentáciu umenia a kultúry, ale aj inkubátory pre kreatívny priemysel a podporné schémy.

Cieľom bolo prepojiť kultúrne inštitúcie, jednotlivých umelcov, vzdelávacie inštitúcie, súkromný a podnikateľský sektor, a tým vytvoriť

V prvej päťke kreatívnych miest je aj španielske Bilbao.

unikátny priestor na rozvoj kreativity a inovácií ako základu kreatívnej ekonomiky a hospodárskeho rastu mesta a regiónu. Zaujímavým príkladom bol aj projekt SPOTs, zameraný na decentralizáciu kultúry zo stredu mesta do okrajových a obytných častí prostredníctvom transformácie industriálnych objektov výmenníkových staníc tepla na panelových sídliskách na špecifické kultúrne centrá. Vytvorenie takýchto malých „ohnísk“ kultúry v rôznych mestských častiach a na sídliskách malo podporiť komunitný rozvoj a rozvoj lokálnej kultúry.

Reálne skúsenosti miest strednej a východnej Európy s implementáciou podobných projektov poukazujú na to, že koncept kreatívnych miest je zatiaľ v týchto zemepisných šírkach stále tak trocha utópiou. Smutné dedičstvo komunizmu nebaďať len v pozostatkoch socialistického urbanizmu a architektúry (ktoré je možné chápať ako príležitosť na zmenu), ale najmä v chýbajúcich komplexných víziách rozvoja miest a území, malom povedomí o progresívnych a sofistikovaných

urbánných stratégiách či v prílišnej zaujatosti rozvojom tzv. základnej infraštruktúry bez prihliadania na dôsledky či efektívnosť v dlhodobom horizonte.

Vysoký stupeň korupcie v kombinácii s ekonomicky silnou vrstvou developerov spôsobuje, že tvár mnohých miest sa síce mení rýchlo, ale rozhodne nie želaným smerom, ktorý by lákal a udržoval kreatívnu triedu. Politická realita týchto krajín, vychádzajúca z niekoľkoročných volebných cyklov, neumožňuje tvorbu dlhodobých vízií – s nástupom novej politickej garnitúry sa menia plány, koncepcie, vízie a politická úspešnosť sa meria rýchlymi výsledkami.

Vývoj situácie Košiciach či ďalších mestách, kde počas implementácie projektov podobného typu prišlo v súvislosti s politickými zmenami postupne ku kompletnej výmene tímov a radikálnej revízii cieľov projektu, naznačuje, že takýto koncept je pomerne ťažké presadiť najmä v prostredí transformujúcich sa ekonomík a demokracií, pokiaľ sa nepodari dosiahnuť výraznú politickú podporu, spoluprácu na všetkých

politických úrovniach štátnej správy a samosprávy a vysokú dávku špecifickej odbornosti a vizionárstva. Na druhej strane však takéto projekty napriek problémom prinášajú mestu zmenu, spôsobenú nutnosťou zaoberať sa novými konceptmi, víziami a výzvami.

Medzinárodný rozmer a progresívne témy spôsobia zmenu a pomáhajú sofistikovaným rozvojovým politikám. Ostáva veriť, že podobné iniciatívy sa budú množiť a že ambiciózne ciele takýchto projektov neostanú len na papieri, ale dokážu aj zásadne zmeniť mestá a regióny v našich zemepisných šírkach.

Kreatívny priemysel v štrukturálnych fondoch

V súčasnom programovacom období (2014 – 2020) je podpora kreatívneho priemyslu zahrnutá vo dvoch operačných programoch (podrobnejšie Národná osveta 3/2015 – pozn. red.). Integrovaný regionálny operačný program prináša samostatnú prioritnú os č. 3 – Mobilizácia kreatívneho

potenciálu v regiónoch s niekoľkými opatreniami, ktoré by mali znamenať výraznú podporu tohto sektora v rámci regionálneho rozvoja v najbližších rokoch. Operačný program Výskum a inovácie umožňuje inkluzívnu podporu subjektov pôsobiach v kreatívnom priemysle v rámci podpory malých a stredných podnikov.

Uvedené podporné programy môžu priniesť v jednotlivých regiónoch Slovenska výrazný rozvoj kreatívneho priemyslu. Či sa tak naozaj stane, je v súčasnosti pomerne otáznne. Filozofia podpory kreatívneho priemyslu, ktorú prezentuje prioritná os v Integrovanom regionálnom operačnom programe, je značne problematická. Už proces jej tvorby, do ktorého neboli zahrnutí v podstate žiadni experti, aktéri či potenciálni prijímatelia zo sektora kreatívneho priemyslu, hovorí o tom, že zodpovedné inštitúcie zatiaľ nechápu vnútornú štruktúru a charakter sektora a jeho potreby. Výsledná podoba prioritnej osi je aj po dvoch rokoch od začatia programového obdobia bez implementačných dokumentov, a preto je veľmi ťažké povedať, ako sa bude v skutočnosti v praxi realizovať.

Ako najproblematickejšia sa javí myšlienka vytvárania masívnych fyzických centier kreatívneho priemyslu v jednotlivých krajských mestách, na ktoré sú vyčlenené takmer tri štvrtiny celkového

rozpočtu prioritnej osi. Okrem toho, že potenciálny mechanizmus ich vzniku a spravovania ostáva dodnes nejasný, samotná koncepcia je v zásadnom rozpore s elementárnym charakterom a štruktúrou sektora kreatívneho priemyslu, ktorý sa skladá skôr z menších hráčov, prepojených navzájom skôr sieťovo ako koncentricky.

Direktívne vytváranie umelej a porporčne neprimeranej infraštruktúry kreatívneho priemyslu môže narušiť krehkú vnútornú ekológiu sektora, nehovoriac o tom, že po nej v tejto podobe neexistuje žiaden dopyt a podobné projekty v iných oblastiach na Slovensku v minulosti nikdy nefungovali. Diskutabilný je aj zámer nákupu technológií, ktoré by sa prenajímali aktérom za zvýhodnených podmienok – ide o veľmi problematickú prax, ktorá môže zasiahnuť do ekonomických vzťahov v sektore, vytvárať neželanú konkurenciu z verejných zdrojov, a teda môže byť v rozpore s legislatívou týkajúcou sa štátnej pomoci.

To, čo sektor od podporných programov očakáva a potrebuje, je predovšetkým podpora existujúcich a vznikajúcich činností a iniciatív komerčného aj nekomerčného charakteru (v súlade s definíciou kreatívnej ekológie a jej rôznorodých hráčov), ktorá bude svojou štruktúrou a rozmermi primeraná

stavu a kapacite slovenského kreatívneho priemyslu. Sektor zúfalo potrebuje podporu vlastnej vnútornej organizácie a upgrade v podobe podpory exportu a internacionalizácie, ktoré môžu znamenať novú úroveň ekonomických efektov generovaných v kreatívnych odvetviach (bližšie pozri odporúčania v Správe o stave a potenciáli kreatívneho priemyslu na Slovensku).

Najväčším prínosom pre kreatívny priemysel na Slovensku by však bolo vytváranie lepšieho prostredia a podmienok, odstraňovanie administratívnych a legislatívnych bariér, ktoré bránia jeho rozvoju, a porozumenie jeho špecifik zo strany tvorcov politík. Jednoducho povedané – najprv treba prestať vytvárať prekážky a načúvať tomu, čo aktéri KKS naozaj potrebujú.

Keď sme na Slovensku pred pár rokmi začínali vo verejnom a poloverejnom diskurze používať pojmy ako „kreatívna ekonomika“, „kreatívny priemysel“ a pod., odpoveďou boli často prekvapené pohľady a podozrievavé úsmevy. V predstavách úradníkov a ekonómov sa tvorivosť a kreatívne činnosti spájali nanajvýš s detskými keramickými krúžkami alebo amatérskymi ľudovými rezbármi. Krajina, v ktorej dodnes existuje len veľmi malé pochopenie vzťahu medzi kultúrou, umením, tvorivosťou a ekonomickým rozvojom, len pomaly začína chápať, že lisovanie plechov v slovenských automobilkách nie je zárukou dlhodobého a udržateľného ekonomického rastu a že priťahovanie investorov na lacnú pracovnú silu sa nám jedného dňa môže fatálne vypomstiť.

Kreatívny priemysel patrí k oblastiam s najväčším potenciálom pre budúci rozvoj Slovenska, ktoré čelí, podobne ako celý svet, neľahkým časom. Dúfajme, že tak ako sa tento pojem postupne udomácnil aj v rétorike verejnej správy a samosprávy, bude rásť aj pochopenie pre jeho skutočné potreby a rozvoj.

Literatúra:

- Správa o stave a potenciáli kreatívneho priemyslu na Slovensku, Neulogy/MK SR, 2013
- Landry, Ch.: The Creative City: A Toolkit for urban innovators, 2000
- Landry, Ch., Bianchini, F.: The Creative City, 1995
- Landry, Ch.: Lineages of the Creative City, in: Creativity and the City, Netherlands Architecture Institute, 2005
- Landry, Ch.: Rethinking The Creative City, The Age of City Conference, Osaka, 2004
- Howkins, J.: The Creative Economy: How people make money from ideas, 2001
- Landry, Ch., Bianchini, F., Ebert, R., Gnad, F., Kunzmann, K.: The Creative City in Britain and Germany, 1996
- Landry, Ch.: Glasgow: The Creative City and its cultural economy, 1990
- Košice Interface 2013
- Integrovaný regionálny operačný program (2014 – 2020)

Jedinečné spojenie folkloristov

TEXT: Ing. VLADIMÍR URBAN, DOM ĽUDOVÉHO TANCA, KOŠICE ■ FOTO: ARCHÍV KFF

Folklórne súbory z Košíc a okolia majú dobrú povest' nielen na Slovensku. Udržiavať si vysoký kredit sa im darí aj vďaka na slovenské pomery jedinečnej spolupráci medzi mestskými a prímestskými folklórnymi kolektívami. Organizovať spoločné podujatia, programy, vystúpenia, pripravovať spoločné choreografie umožňujú dlhodobé vzájomné partnerské a priateľské vzťahy jednotlivcov, ktorí dokážu motivovať vedúcich a členov jednotlivých folklórnych kolektívov. Prirodzene, aj tu majú folkloristi rôzne názory na scénický folklorizmus a občas dôjde k stretom. V konečnom dôsledku však všetkým ide o tradičné umenie a jeho kvalitnú prezentáciu.

Spoločné podujatia košických súborov sa datujú od roku 1995, keď sa po prvýkrát uskutočnili Dni košických folklórnych súborov. Odvtedy súbory navzájom navštevujú svoje predstavenia, niekedy spolupracujú, inokedy spolu súťažia. Výsledkom je vzájomná inšpirácia, hľadanie vlastných postupov a aj vysoké ohodnotenia niektorých súborov (Železiar, Hornád, Borievka, Jahodná) na rôznych prehliadkach a súťažiach.

Zmena po roku 1989

Vystúpenia východoslovenských folklórnych súborov, a tak isto aj

košických, sa divákovi vždy páčili, veď folklór východoslovenských regiónov je veľmi atraktívny. No napriek tomu v roku 1989 ani jeden súbor nebol držiteľom A kategórie z kvalitatívnych prehrávok. Ľudové hudby interpretovali hudobné úpravy, autormi vytvorené napodobeniny ľudovej hudby. Choreografie často nerešpektovali autentické formy ľudových tancov, speváčky spievali školeným hlasovým prejavom – používali techniku speváckych zborov.

Súbory uvádzali svoje celovečerné programy pre verejnosť iba na okrúhle výročia alebo v rámci prehrávok. Členovia súborov sa nechodili pozerat

na programy iných súborov. Každý si pestoval vzťah k folklóru a pôvodným tradíciám cez programové čísla vlastného súboru, ktoré sa považovali za jediné dobré a správne. Skutočnosť však bola taká, že ak súbory v tom čase mali v repertoári napríklad šarišskú polku, tak každá bola veľmi odlišná od pôvodného tanca z Raslavič. Jedni tancovali na prvú dobu hore, druhí dole. Išlo o párový tanec, ale v choreografiách bolo veľa tancovania v radoch, zvlášť pre chlapcov a zvlášť pre dievčatá. Inými slovami, nerešpektovala sa základná forma improvizovaného párového tancovania.

Zmena spoločenských pomerov po roku 1989 priniesla okrem iného aj vznik množstva kolektívov záujmovej umeleckej činnosti. Niektoré pokračovali v dovtedajšej dlhoročnej práci aj v nových podmienkach, niektoré obnovili svoju činnosť po prerušenej existencii, niektoré vznikli ako výraz nadšenia a záujmu jednotlivcov. Po štvrtstoročí sa preukázala opodstatnenosť ich fungovania, aj keď väčšina z nich musí tvrdo bojovať o slušné existenčné podmienky.

Kvalita súborov a úroveň spolupráce

Za posledné dve desaťročia sa v súboroch veľa zmenilo. V každom sa spieva prirodzeným hlasom. Hudby hrajú k tancom jednoducho poskladané melódie. Hudobníci sa dokážu navzájom zastupovať. V súboroch sa tancuje. Tanečníci väčšinou dokážu samostatne improvizovane zatancovať niekoľko tancov. V repertoári sú dominantné tance, ktoré majú rozoznatelný pôvod. V posledných desiatich rokoch sa vo všetkých súboroch výrazne zlepšila aj kvalita práce. Niektoré kolektívy kvalitatívne výrazne vyrástli.

História vzájomnej konfrontácie a spolupráce košických folkloristov sa začala z podnetu Košického folklórneho štúdia, ktoré v roku 1995 prvýkrát zorganizovalo Dni košických folklórnych súborov – po piatom ročníku sa podujatie premenovalo na Košické folklórne dni (KFD).

Podujatie od prvého ročníka výrazne ovplyvňovalo činnosť folklórnych kolektívov. Má dve časti: športovo-spoločenskú a umeleckú. V športovej časti sa mladí ľudia stretávajú pri celkom iných aktivitách, čo utužuje ich priateľstvá, ponúka celkom iný rozmer vzájomných kontaktov. V javiskovej spolupráci treba na každý ročník pripraviť iné programové číslo, čo si vyžaduje rešpektovať sa navzájom.

Postupne sa súčasťou stala súťaž tanečných schopností O cenu Štefana Mráza. Ervín Varga začal učiť ľudové tance formou, aká sa pestovala v tzv. tanečných domoch v Maďarsku. Pribúdali spevácke a hudobnícke súťaže. Uskutočnili sa súťaže pre začínajúcich mladých choreografov ľudového tanca s účasťou kvalitných porotcov a s rozborovými seminármi. Nacvičovali sme spoločne závery programov, ktoré vyústili do prípravy celých spoločných programov. Železiar dlhodobo uvádzal výchovné

Na podujatiach sa zúčastňovali: folklórne súbory dospelých:

– Borievka, Čarnica, Hornád, Jahodná, Železiar, Škvarkare, Vinica, Blancar, Kalvarčan, Ilosvai z Veľkej Idy (zanikli súbory: Východniar, Dargov, Uj Nemzedék);

dedinské folklórne skupiny:

– Kadlubek z Valalík, Klatovčanka z Vyšného Klatova, Kavečanka z Kavečian, Krasňanka z Krásnej nad Hornádom, Škvarkare z Košickej Novej Vsi, Hrabina z Myslavy, Šačanka zo Šace, Karička z Kostolian nad Hornádom;

detské folklórne súbory:

– Čarnička, Hanička, Jahôdka, Jazierko, Viganček, Železiarik, Pagáčik (zanikol Východniarik);

mládežnícke folklórne súbory:

– Želiezko, Bombaľe, Hruštička (zanikli: Žiara, Strojár, Spojár, Potravínár);

seniorské folklórne súbory:

– Omladina, Košičan, Žezlo;

spevácke zoskupenia:

– Košické parobci, Košickí špiváci, Poľana, Jazerčan, Siplacke hlopi (Krásna nad Hornádom), Čorgov (Košická Nová Ves), (zanikla mužská spevácka skupina Parobok).

Na príprave a realizácii podujatí spolupracovali:

Košické folklórne štúdio, o. z., Košice (od r. 1992), Dom ľudového tanca, Košice (od r. 2005), občianske združenia súborov Jahodná, Čarnica, Borievka, Hornád (Sloven), Omladina, Klub milovníkov autentického folklóru, o. z., Košice, Súkromná ZUŠ Vlada Urbana, nezisková organizácia, Košice (od r. 1994), Klub 3 F (familia + fantázia + folklór), o. z., Košice, Umelecká a reklamná agentúra Kultobin, spol. s r. o., Košice (od r. 1993).

Košický folklórny festival láka aj zahraničných turistov.

koncerty pre základné a stredné školy. Ostatné súbory podľa tohto vzoru spoznali, ako ich pripravovať, aby dokázali zaujať najmladších divákov. Obrusovali sa hrany názorov a postojov vedúcich aj členov súborov k folklóru a práci súborov.

V rokoch 2000 – 2004 detský súbor Železiarik spolupracoval so Slovenskou televíziou na relácii Vandrovali hudci, v ktorej sa začali vysielat školy tanca. Opäť to bolo čosi nové, čo obohatilo nielen súborové poznanie, ale aj vnímanie širokého okruhu divákov a priaznivcov ľudového umenia. Pokračovanie týchto škôl tanca bolo neskôr zaradené do televíznej relácie Kapura.

Tesne po roku 2000 košické folklórne súbory začali spoločne hľadať aj ďalšie formy „presadzovania“ ľudového umenia do bežného života. Popri veľkonočnej šibačke a oblievačke začali s ďalším, kedysi tradičným zvykom – stavaním mája na Hlavnej ulici. Dnes už táto tradícia patrí v predvečer prvého mája k začiatku osláv Dní mesta.

Od 1. januára 2005 začal svoju činnosť Dom ľudového tanca, ktorý je jedinečným fenoménom Slovenska, širšieho európskeho, možno aj svetového priestoru. Platformou na

jeho vznik bola a je činnosť súboru Železiar. Tento súbor je osobitým folklórnym subjektom nielen v Košiciach, ale aj v rámci celého Slovenska. Svedčia o tom napríklad každoročné premiéry programov, vydávanie hudobných a obrazových nosičov, účasť na súťažiach, tanečné maratóny, príprava Karičky na Hlavnú ulicu, organizovanie kurzov ľudových tancov, zriadenie

Domu ľudového tanca, samotné organizovanie podujatí atď.

Táto dlhoročná spolupráca viacerých kolektívov na území druhého najväčšieho slovenského mesta sa mohla realizovať a rozvíjať predovšetkým vďaka vzťahom medzi ľuďmi – medzi osobnosťami, ktoré zodpovedajú za súbory, vedú ich a formujú ich smerovanie. Bez ich osobného záujmu by nebolo

spoločného úspechu. Dlhé roky bola v Košiciach príznačná ochota pomôcť a spolupracovať.

Podujatia a aktivity prinášali pozitívne výsledky aj vďaka tomu, že sa na nich zúčastňovali všetky košické folklórne súbory. V prvých rokoch Dargov (Hornád), Borievka, Čarnica, Jahodná, Východniar, Uj Nemzedék, Žiara a Železiar. Niektoré zanikli a vznikli nové, ktoré prirodzene zapadli do pripravovaných aktivít. Aktuálne sa na programoch zúčastňujú folklórne súbory Železiar, Želiezko, Železiarik, Hornád, Hanička, Omladina, Jahodná, Borievka, Čarnica, často aj súbory Škvarkare, Vinica, Blancar, Viganček, Kadlubek a folklórne skupiny Krasňanka, Valalicke nevesty.

Po finančnej a organizačnej stránke v prvých desiatich rokoch podujatiu výrazne pomohli mestská časť Košice-Staré mesto, Národné osvetové centrum v Bratislave a Ing. Štefan Mráz. V súčasnosti je podujatie podporované z dotačného systému Ministerstva kultúry SR a stálym sponzorom podujatia Ing. Štefanom Mrázom.

Fenoméni spolupráce niekoľkých kolektívov mladých ľudí pôsobiach v scénickom folklorizme, ktorý sa darí v Košiciach udržiavať dvadsať rokov, je jedinečný. Nie je jednoduché pokračovať v tejto tradícii. Tak ako sa nájde veľa nadšencov ochotných vnímať silu znásobených kolektívov, tak isto sa nájde veľa takých, ktorí ju nepovažujú za dôležitú. Je celkom prirodzené, že folklórne kolektívy medzi sebou súťažia, snažia sa vyniknúť, nájsť čosi nové, ešte neobjavené. Nie vždy vidia dôvod na spoločnú prácu navyše, na verejné aktivity. Na druhej strane majú inšpiráciu v iných kolektívoch, spoznávajú spôsob práce iných choreografov, učiteľov tanca. Úspech druhých ich motivuje k vlastnej zvýšenej aktivite. Zážitok zo spoločného vystúpenia na jednom javisku je neopakovateľným bonusom.

Pramene

Dni košických folklórnych súborov, bulletin z podujatia r. 1995 – 2013

Košické folkloristické podujatia

Festival Cassovia folkfest

– 12 ročníkov, organizátor: Kultobin. Pôvodne Medzinárodný festival mieru, priateľstva a internacionálnej družby. Od roku 1990 do roku 1997 Medzinárodný folklórny festival. Obnovený v roku 2004 ako Cassovia folkfest.

Veľký medzinárodný festival folklóru, príbuzných a iných žánrov. Zámerom je predstavovať tradičnú kultúru regiónu, európskych krajín a celého sveta. Dominantne tu vystupujú domáce súbory a súbory zo Slovenska v rámci postupových celoslovenských súťaží. Súčasťou bola súťaž choreografií, súťaž Detský hudobný folklór. Bohato sú rozvinuté sprievodné podujatia, medzi ktorými sú najatraktívnejšie nočné fakľové sprievody, školy tanca a jarmok remesiel. Diváckemu záujmu sa tešili aj Majstrovstvá Slovenska vo varení a jedení halušiek, KARIČKA na Hlavnej ulici, Flash Mob v OC Optima, veľkoplošné premietanie detailov z javiska na veľkoplošnú premietaciu plochu amfiteátra.

Košické folklórne dni

– 19 ročníkov, organizátor: Košické folklórne štúdio. Pôvodne Dni košických folklórnych súborov. Jedinečné podujatie dlhé roky nemalo na Slovensku obdobu. Koná sa v novembri, ktorý je pre scénický folklorizmus takmer mŕtvou sezónou. Všetky aktivity sa uskutočňujú v interiéroch. Sú nasmerované na členov účinkujúcich folklórnych kolektívov, ale hlavne na školskú mládež všetkých stupňov od základných škôl po vysoké. Väčšia časť aktivít je určená širokej verejnosti. Obsahom podujatia sú scénické programy, výchovné koncerty, súťaž O cenu Štefana Mráza (tanečnicke, spevácke, hudobnicke a choreografické súťaže), školy tanca, spoločné programy košických folklórnych súborov, rozpravy o scénickej produkcii, folklóre a folklorizme, ale aj športové súťaže medzi členmi folklórnych súborov. Realizované spoločné programy: Abovská svadba, Šarišské zjavenia tanca, Šaffov život, Šaffov svet. Kratšie programové celky z abovských, zemplínskych, šarišských a iných tancov, výstava Kroje z okolia Košíc, scénický program Kroje z okolia Košíc. Úspešní tanečníci na KFD uspeli aj na Šaffovej ostrohe.

Stavanie májov na Hlavnej ulici

– cca 15 ročníkov, organizátor: Košické folklórne štúdio. V súčasnosti sa uskutočňuje s účasťou všetkých mládežníckych a detských folklórnych súborov pôsobiach v meste a širokej diváckej verejnosti na Hlavnej ulici. Býva úvodným programom Dní mesta. Zúčastňujú sa súbory: Železiar, Želiezko, Železiarik, Hornád, Hanička, Omladina, Jahodná, Borievka, Čarnica, často aj súbory Škvarkare, Vinica, Blancar, Kadlubek a skupiny Krasňanka, Valalicke nevesty.

Vianoce s Borievkou

– cca 18 ročníkov, organizátor: folklórny súbor Borievka. Javiskový program, spojený so spoločenským stretnutím s účasťou hosťujúcej folklórnej skupiny a zástupcami košických súborov.

Na Vianoce s Čarnicou

– cca 10 ročníkov, organizátor: folklórny súbor Čarnica. Program súborov Čarnica a Čarnička, pripravovaný pre priaznivcov týchto dvoch kolektívov

Autorské právo a kultúrne dedičstvo v digitálnom svete

TEXT: RICHARD BEDNÁRIK, LINDA SUCHÁ, CENTRUM PRE AUTORSKÉ PRÁVA ■ ZDROJ FOTO: SLOVAKIANA.SK

Na webovom portáli kultúrneho dedičstva Slovenska je širokej verejnosti sprístupnených už vyše milióna zdigitalizovaných kultúrnych objektov. Nevýhnutnou súčasťou prípravy portálu bolo vyriešenie autorskoprávnej ochrany sprístupňovaných kultúrnych objektov. Otázku, čo a za akých podmienok je možné na internete zverejniť, riešilo Centrum pre autorské práva.

V procese digitalizácie kultúrneho dedičstva sa spracúvalo a spracúva veľké množstvo obsahu, z ktorého časť je chránená autorským právom, resp. právami súvisiacimi s autorským právom. Preto v rámci projektu Centrálna aplikačná infraštruktúra a registratúra vzniklo v apríli 2013 Centrum pre autorské práva, ktoré pripravilo metodiku kategorizácie kultúrnych objektov vzhľadom na autorské práva, pripravuje Národný register autorských práv, rokovo a rokuje s autormi o sprístupnení diel, poskytuje poradenstvo a pomoc pamäťovým a fondovým inštitúciám.

Pri určovaní, čo sa môže na internete objaviť, vychádza Centrum pre autorské práva z nasledujúcich možností:

1. v prípade, ak daný predmet nie je vôbec chránený autorským zákonom, môže byť sprístupnený na internete bez väčších problémov (vo všeobecnosti);
2. v prípade uplynutia lehoty trvania majetkových práv (dielo je súčasťou public domain) je situácia tiež pomerne jednoduchá, keďže takýto predmet možno sprístupniť prostredníctvom portálu;
3. ďalším prípadom je situácia, keď majetkové práva k dielu stále

trvajú. V tomto prípade sú dve možnosti:

- a) v prípade existujúcej licenčnej zmluvy je potrebné prezrieť jednotlivé jej ustanovenia s cieľom zistiť rozsah a dovoľené spôsoby použitia;
- b) v prípade, ak licenčná zmluva neexistuje, je potrebné na zabezpečenie dovoľeného spôsobu použitia podpísanie licenčnej zmluvy s nositeľom práv.

Autorský zákon

Primárnym právnym predpisom, ktorý reguluje oblasť použitia

V rámci virtuálnej prehliadky mesta Lučenec sú na Slovakiane tri objekty. Medzi nimi aj synagóga.

autorskoprávne chránených predmetov, je nový autorský zákon, účinný od 1. januára 2016. Z autorskoprávneho pohľadu dochádza pri digitalizácii k dvom základným spôsobom použitia, ktoré sú súčasťou majetkových práv autora:

- vyhotovenie (digitálnej) rozmnoženiny diela (§ 19 ods. 4 písm. d) autorského zákona),
- sprístupnenie rozmnoženiny verejnosti (§ 19 ods. 4 písm. f) bod 3. autorského zákona).

Na to, aby pamäťové a fondové inštitúcie mohli oprávnene zasahovať do autorských práv tretích osôb, je potrebný buď súhlas autora (nositeľa práv), alebo existencia obmedzenia autorského práva, ktoré umožňuje istý spôsob použitia bez potreby získať súhlas.

Primárnym ustanovením riešiacim možnosť vyhotovovania rozmnožení bez súhlasu autora v kontexte pamäťových a fondových inštitúcií je § 48 a § 49 autorského zákona. V zmysle uvedeného môžu knižnice, galérie, múzeá, archívy a školy vyhotoviť rozmnoženinu diela bez súhlasu autora, ak je účelom napríklad archivovanie alebo zabezpečenie originálu pred poškodením a stratou.

Odlíšnym problémom je sprístupňovanie digitálnych rozmnožení. Istý spôsob ich použitia umožňuje citované ustanovenie, podľa ktorého je zákonným predpokladom použitie rozmnožení výhradne v priestoroch knižnice, archívu, múzea či v škole na vzdelávací alebo vedeckovýskumný účel.

Posúdenie právneho stavu

Pre vymedzenie možností použitia kultúrnych objektov je potrebné zabezpečiť čo najpresnejšie posúdenie ich právneho stavu. Na to, aby bolo možné posúdiť stav právnej ochrany a následne pristúpiť k problematike právneho vyrovnania s cieľom sprístupniť vytvorený obsah širšej verejnosti, je potrebné mať k dispozícii dostatok metadát – údajov o jednotlivých kultúrnych objektoch.

Pamäťové a fondové inštitúcie evidujú veľké množstvo rôznych údajov ku každému kultúrnemu objektu. Spomedzi všetkých je nevyhnutné vymedziť nasledujúce údaje, potrebné na základné posúdenie právneho stavu kultúrneho objektu:

- typológia kultúrneho objektu a jej prepojenie na autorskoprávnu typológiu,
- obdobie vzniku kultúrneho objektu,
- evidencia informácií o nositeľoch práv vrátane časových okolností umožňujúcich aplikovať zákonný spôsob počítania lehoty trvania majetkových práv.

Pri niektorých kultúrnych objektoch však nie je účelné informácie o nositeľoch práv dohľadávať, dôležitá je informácia o čase vzniku kultúrneho objektu, na ktorej identifikáciu majú pamäťové a fondové inštitúcie oveľa lepšie predpoklady ako na vyhľadávanie autorov.

Ak na základe posúdenia časovej udalosti nie je kultúrny objekt súčasťou public domain (objekty, pri ktorých lehota trvania majetkových práv uplynula, prípadne bola zvolená istá forma verejnej licencie – vyhlásenia), treba pristúpiť k identifikácii nositeľa práv. Ide o veľmi náročnú úlohu, keďže vzhľadom na neformálny vznik autorského práva nie je potrebné uskutočniť žiaden formálny právny úkon vo forme registrácie, a teda neexistujú centralizované registre,

Reduta

Kalvínsky kostol

Príklad metadát (popisných informácií) ku zdigitalizovaným kultúrnym objektom sprístupneným na stránke www.slovakiana.sk:

Pomazanie pred davom

(19. storočie, 1. polovica, 1830 okolo)

Schmidt, Raffael, Kandler, Wilhelm

SNG

Spravuje:

Galéria umenia Ernesta Zmetáka, GNZ

Kategória: Výtvarné umenie

Identifikátor: urn:nbn:sk:cair-ko1hrer

Materiál: papier

Technika: rytina, oceľoryt

Obdobie: 1830 - 1840

Podkategória: Grafika

Stupeň pôvodnosti: originál

evidujúce potrebné informácie pre potreby uzatvorenia licenčnej zmluvy. Čiastočnou pomôckou môže byť vytváraný Národný register autorít, obsahujúci centralizovane zozbierané personálne autority, poslúžiť môžu aj registre organizácií kolektívnej správy práv. Národný register autorských práv nenahradí centrálny register jednotlivých pamäťových a fondových inštitúcií, len ich spojí, čím umožní centrálnu evidenciu a efektívne vyhľadávanie. Ide o prepojenie informácií o rôznych kultúrnych objektoch na jednom mieste s cieľom umožniť verejnosti a odborným pracovníkom získať rôzne informácie čo najjednoduchším spôsobom.

Individuálna identifikácia nositeľov práv nie je jednoduchou úlohou ani z hľadiska personálnych požiadaviek a finančnej investície. Dôležitým zdrojom informácií sú zmluvy pamäťových a fondových inštitúcií, ktorými nadobudli jednotlivé predmety do svojich zbierok. Súčasťou týchto zmlúv môžu byť licenčné ustanovenia, ktoré určujú dovoľené spôsoby použitia diela. V prípade knižničného systému, kde sú zväčša publikácie zasielané ako povinný výtláčok alebo kupované prostredníctvom klasických kúpnych zmlúv, nie je možné obsahovú stránku zmluvy efektívne použiť na posúdenie spôsobov ďalšieho použitia.

Obchodne nedostupné diela

V prístupe k slovesným dielam je dlhodobou prekážkou ich obchodná

nedostupnosť. Vzhľadom na dĺžku lehoty ochrany (70 rokov po smrti autora) môže zostať veľká časť kultúrneho dedičstva blokovaná. Riešením môže byť forma rozšírených hromadných licencií.

Na reálne fungovanie celého systému je potrebná kooperácia viacerých subjektov – Slovenskej národnej knižnice, ktorá plní úlohu prevádzkovateľa zoznamu obchodne nedostupných diel a je jednou zo zmluvných strán rozšírenej hromadnej licenčnej zmluvy, organizácie kolektívnej správy práv LITA, ktorá zastupuje (okrem iného) nositeľov práv k slovesným dielam a má garantovať vyváženosť podmienok pri realizácii prístupu k obchodne nedostupnému obsahu. Technickú stránku služby zabezpečuje Národné osvetové centrum.

V rámci obchodne nedostupných diel je aj vzhľadom na právne limity možné vytvorenie dvoch základných služieb, a to:

- online prezeranie diela a
- možnosť jeho následného predaja (downloadu).

Vzhľadom na povahu aktivít je celkom nereálne očakávať, že by prístup k obchodne nedostupným dielam bol úplne bezplatný.

Čo ešte treba

Slovakiana netvorí len portál kultúrneho dedičstva, ale komplexnú platformu na prezentáciu a výmenu informácií o kultúrnom dedičstve. Je to nástroj umožňujúci propagáciu

kultúrneho dedičstva Slovenska a tiež kooperáciu odborníkov. Na sprístupnenie čo najväčšieho počtu kultúrnych objektov verejnosti je aj v budúcnosti nevyhnutné:

- zabezpečiť evidenciu potrebných metadát a ich postupné dopĺňanie s cieľom zabezpečiť automatizáciu posúdenia autorskoprávnej ochrany objektov,
- zabezpečiť dostupnosť metadát v otvorených formátoch – údaje vytvorené zo štátneho rozpočtu, ktorých dostupnosť by bezdôvodne nemala byť blokovaná,
- podporiť kreatívne spracovanie dát súkromným sektorom a možnosti jeho prepojenia s jednotlivými pamäťovými a fondovými inštitúciami,
- hľadať nové formy využitia vytvoreného obsahu – jedným z cieľov digitalizácie je ochrana kultúrneho dedičstva vo forme archivácie digitálnych formátov, ale v prvom rade je potrebné zabezpečiť dostupnosť kultúrneho dedičstva vo vzťahu k verejnosti.

Slovakiana už dnes umožňuje nielen prezeranie objektov, ale ponúka aj rozšírené vyhľadávanie, sťahovanie digitálnych objektov vo vysokom rozlíšení a ich následné využitie, ak sú dostupné z pohľadu právnej ochrany. Všetky zverejnené objekty obsahujú aj informáciu o ich dostupnosti.

METODICKÉ LISTY

Ako sa stať dobrým moderátorom

TEXT: Doc., PhDr. HELENA ČERTÍKOVÁ, HLASOVÁ PEDAGOGIČKA VŠMU ■ FOTO: PIXABAY.COM, ARCHÍV NOC

Pracovníci kultúrnych a osvetových zariadení sú neraz aj moderátormi akcií, na ktorých sa organizačne podieľajú. Spoločenských, kultúrnych, oficiálnych aj menej oficiálnych podujatí je veľa a bez moderátora sa nezaobídu. Práve on je hosťiteľom programu, on sprístupňuje jednotlivé jeho časti a informuje o nich, on sprevádza a prepája jednotlivé čísla, tmelí rôznorodé vystúpenia do jednoliateho celku, on určuje celkový charakter podujatia a – ako správny hosťiteľ – vytvára príjemnú atmosféru. A to je neľahká úloha. Ako sa na moderovanie čo najlepšie pripraviť, respektíve na akých základoch postaviť kurzy moderovania, záujem o ktoré stále rastie?

Ešte pred pár desiatkami rokov zastával rolu moderátora konferencier (v rozhlas) či spíker (v televízii). Jeho úlohou bolo pripraviť si a interpretovať dopredu napísaný text, pričom autorom bol často niekto iný. V rozhlas či televízii text prečítal, pri verejných vystúpeniach tiež, prípadne sa ho naučil naspamäť a predniesol ho. V každom prípade bola jeho úloha viac-menej interpretačná. Potreboval k nej v prvom rade dobré „technické vybavenie“ (príjemný hlas, bezchybnú výslovnosť, kultivovaný rečový prejav a celkovo príjemné vystupovanie).

V súčasnosti chápeme úlohu moderátora oveľa širšie. Ako už spomínaný hosťiteľ a sprievodca programom by mal mať okrem interpretačného vybavenia, teda rečových a hlasových dispozícií, aj osobnostnú výbavu. Jeho výkon stojí na jeho vzdelanosti, sčítanosti, na celkovom rozhlade, na jeho záujme o všetko, čo sa vo svete deje, na jeho pohotovosti, zmysle pre humor, na jeho komunikačných schopnostiach, na jeho záujme o ľudí a radosti z možnosti zhovárať sa s nimi. Ako vidno, rola moderátora je v súčasnosti oveľa komplexnejšia. Pokúsme sa teda aspoň stručne zosumarizovať to najhlavnejšie, čo sa skrýva pod pojmom dobrý moderátor.

- V prvom rade je dôležité, aby bolo moderátorovi dobre rozumieť – veď dobrá zrozumiteľnosť je prvoradým predpokladom akejkoľvek komunikácie. Preto by mal mať moderátor znelý hlas a bezchybnú artikuláciu.
- Dôležité je aj jeho celkové vystupovanie. To, ako stojí, ako sa hýbe, ako gestikuluje, aký kontakt s publikom vie nadviazať.

- K moderátorskej výbave nepochybne patrí aj kultivované, neošúchané vyjadrovanie, bohatá slovná zásoba a jazykový cit.
- Užitočné je, keď moderátor dobre ovláda techniku čítania. Často sa totiž stáva, že svoje vstupy alebo informatívne časti v rámci nich číta, a tak je dôležité, aby aj čítané texty dokázal sprostredkovať zrozumiteľne, prirodzene a príhovorovo.
- Veľmi dôležité je aj to, aby bol pohotový a schopný rozprávať voľne, bez napísanej predlohy. Voľný prejav je oveľa autentickjší a atraktívnejší, preto by sa mu mal v rámci moderátorskej prípravy venovať, skúšať si ho, aby nadobudol verbálnu pohotovosť a vnútornú istotu.

Všetky spomínané zložky sú dôležité a patria k moderátorskej výbave, preto sa každej z nich budeme venovať podrobnejšie.

TECHNIKA HLASU A REČI

Ľudský hlas (jeho znelosť, farebnosť), spôsob, ako s ním v procese reči narábame, a napokon aj presná a zvukovo vyvážená artikulácia sú veľmi dôležitými nositeľmi toho, čo zabezpečuje celkovú zrozumiteľnosť prejavu a navyše vytvára o človeku prvý dojem. Spôsob reči a farba hlasu vzbudzuje okamžite u prijímateľa sympatie alebo antipatie. Preto je pre moderátora technika reči nesmierne dôležitá.

Prvoradým predpokladom kvality reči je dobre ovládať svoje dýchanie. Správne dýchanie je základom

kvality hlasu a reči. No nielen to – je aj základom istoty. Ak ovládneme princípy správneho dýchania a osvojíme si ich, stane sa dych naším spojencom. Pomôže odbúrať napätie, upokojiť trému, stres a maximálne sa sústrediť na moderátorský výkon. Zamerajme sa preto na základné predpoklady správneho dýchania a priblížme si zopár cvičení, ako si ich osvojiť.

■ Dýchanie

Na to, aby dych mohol byť moderátorovi dobrým spojencom, potrebuje nadobudnúť isté kvality:

- pred začatím prejavu aj počas rečových prestávok by mal byť dych pokojný, plynulý, rovnomerný; prostredníctvom ovládania dychu možno ovplyvniť aj trému, stres alebo nadmernú únavu;
- spôsob nádychu má byť ľahký, pružný, rýchly, a pritom dostatočne hlboký;
- nádychy by počas prejavu nemali byť počuť;
- potrebné je s dychom istý čas vydržať, aby sme na jeden výdych dokázali povedať dlhší úsek textu. Na to je potrebné zabezpečiť, aby reč prebiehala na dychovej opore, ktorá celý proces výdychu (a teda aj hovorenia) spomaľuje.

Zmienime sa o spomínaných podmienkach správneho dýchania jednotlivo a podrobnejšie.

■ Plynulosť a upokojenie dychu

Ak spozorujeme, že sa náš dych pri tréme zrýchľuje a prestáva byť pravidelný, usilujeme sa o jedno: vedome ho spomaliť a prehĺbiť:

- Pomáha predstava hlbokého vdychovania niečoho veľmi príjemného, napríklad vzduchu po daždi, živicovej vône ihličnatého lesa, rozkvitnutej lúky... môžeme si sami evokovať podobné predstavy. Dôraz treba pritom klásť nielen na nádych, ale aj na kvalitný, pomalý výdych!
- Pri výdychu sa dostatočne uvoľníme predstavou, ako keby sme počas neho trochu zvädli. Práve pomalé, plynulé vydýchnutie pomáha spomaliť a upokojiť dych celkovo.
- Sústredením na rytmus pomalého pokojného nádychu a najmä výdychu dosiahneme po chvíli celkové upokojenie a skoncentrovanie.

■ Pružné, ľahké nádychy

V toku reči je veľmi dôležité, aby sa človek dokázal nadýchnuť rýchlo, ľahko, a pritom dostatočne hlboko. Dýchanie musí zostať za každých okolností pružné, asi tak, ako to je pri plávaní. Práve preto sa plávanie na udržanie správneho dýchania veľmi odporúča. Rýchle, ľahké nadýchnutie možno dosiahnuť veľmi jednoducho: akýmkoľvek pohybom. Každý pohyb, každé gesto (najmä gesto do výšky a do šírky) pomáha dobrať rýchlo a ľahko dych, pričom nepotrebujeme doberať nijaký vzduch navyše. Na uvedomenie si tohto faktu stačí zopár jednoduchých cvičení.

- Ľahké, rýchle, a pritom nepočuteľné nadýchnutie dosiahneme za pomoci predstavy, že nás niečo náhle poteší alebo prekvapí. Pri tejto predstave si telo samo doberie dych, a to veľmi rýchlo.
- Predstavme si, že sa za niečím naťahujeme (napríklad oberáme jablká, vešiame bielizeň, trháme kvety), a imaginárne si to vyskúšajme. Náš nádych nebude ničím iným ako načiahnutím (pomyselné odtrhnutie jablka) a výdych uvoľnením ruky do pôvodnej polohy. Pri výdychu si pomôžeme hláskami Š, S, B a neskôr jednoduchými slovami, napríklad vyslovovaním čísiel. Tak si lepšie uvedomíme koordináciu nádychovej a výdychovej fázy. Postupne môžeme túto výdychovú fázu predlžovať.

■ Nepočuteľnosť nádychu

- V toku reči možno nepočuteľný nádych dosiahnuť nadýchnutím nosom aj ústami zároveň. Tento spôsob zabráni „lapaniu po dychu“ cez otvorené ústa (taký spôsob je hlučný, rušivý a hlasivkám škodí, lebo ich vysušuje) a zároveň je aj dostatočne rýchly (čo cez nádychy zatvorenými ústami nemožno celkom dobre zabezpečiť). Pri nádychu si predstavíme, že chceme vzduch piť alebo sať. Cez pootvorené ústa cítime prúd studeného vzduchu. Nikdy nenaberáme zbytočne veľa vzduchu „do zásoby“.

■ Dychová opora

Zachovávanie pružiackej dychovej aktivity počas výdychu (a teda aj reči) podporuje to, že hlas je znělý, bez sprievodného prídychu. Prostredníctvom dychovej opory spomaľujeme výdychový prúd, čo umožňuje výdychom šetriť, a tak vydržať hovoriť dlhší čas bez prestávky.

- Pocit dychovej opory si najlepšie uvedomíme pri rozpažení rúk do šírky (akoby sme chceli vyletieť). Toto gesto nás prirodzene „nadýchne“. Chvíľu hovoríme hlásky S, prípadne Š alebo M v predĺženom znení počas rozpaženia a až po chvíli ruky vraciame do východiskovej polohy. Snažíme sa fázu návratu rúk spomaľovať.
- Obmenou tohto cvičenia je počas vydychovania rotovať s rozpaženými rukami okolo vlastnej osi istý čas (3 – 5 pomalých otočiek). Neskôr možno počas cvičenia pridať sprievodné hlásky S, Š, M.
- Pre kontrolu dĺžky výdychu si pomôžeme hlasným počítaním: na jeden výdych počítame do desať, neskôr do dvadsať, tridsať, štyridsať a možno aj päťdesiat. Číslovky hovoríme plynulo ako jeden súvislý text. Dobré je pohybovať sa počas reči, akoby sme leteli po priestore, alebo sa točiť okolo vlastnej osi. To zabráni stuhnutosti dychového svalstva. Dávame pozor, aby sme nedvíhali plec, skôr si uvedomujeme rozširovanie spodnej časti hrudného koša. Pomôže predstava, že máme široký elastický opasok, ktorým počas nádychu odtlačíme spodné rebrá do šírky.

Treba mať na pamäti, že každý pohyb pomáha načriť do dychových rezerv a prirodzene dobrať dych! Preto sa netreba brániť pohybu. Platí to najmä vo chvíľach, keď cítime, že nám dych nestačí. Vtedy v žiadnom prípade nemôžeme „stuhnúť“ a dúfať, že tak dych dlhšie vydrží. Naopak, práve v tom momente je potrebné otvoriť sa v geste, napríklad sa oprieť dlaňou o pult, urobiť väčšie gesto, vyvinúť protitlak napríklad zatlačením nohy o dlážku, skrátka, urobiť akýkoľvek prirodzený pohyb. Pohyb nás dychovo zaktivizuje a tak dokážeme aj dlhšiu vetu dopovedať.

■ Hlasové dispozície

Hlasové danosti sú individuálne, dostali sme ich „do vienk“. Sú výsledkom stavby a súhry nášho hlasového a rečového ústrojenstva. Napriek tomu však môžeme vyznenie hlasu v určitom smere pozitívne ovplyvniť. Dôležitým momentom je to, aby sme dbali o hlasovú hygienu a zabráňovali všetkému, čo by mohlo hlasivkám škodiť.

■ Hlasová hygiena

Aby hlas znel čisto, treba sa vyvarovať každého prepínania hlasu. Krik, hlasné vyspevovanie v zafajčenom prostredí či rev na športových podujatiach vedie k zachrípnutiu, ktoré môže prejsť do chronického. Pri zachrípnutí v dôsledku choroby si treba dopriať hlasový odpočinok, aby sa hlasivky mohli dobre zotaviť. Ak sa – napriek hlasovej indispozícii – nedá moderovaniu vyhnúť, pomôže jedine: minimálne zaťažovať hlasivky a maximálne prekresľovať a zvýrazňovať artikuláciu. Potrebne je dbať o dostatočný príjem tekutín, ktoré nedráždia hrdlo. Na hlas nepriaznivo pôsobia veľmi studené a najmä sytené nápoje. Sú agresívne a dráždia hlas. Aj priveľa ostrého mentolu hlasivky skôr vysušuje. Na hlas nepriaznivo pôsobia aj arašidy, priveľmi kyslé nápoje a najmä fajčenie.

■ Základné pravidlá tvorby hlasu

Predovšetkým treba dbať o to, aby sme mali správne dýchanie dostatočne vžité. Aby hlas dobre znel, musí byť opretý o dych. Inak v okolí hrtana vznikne zbytočný, hlasivky unavujúci pretlak vzduchu. Dôležité je mať pri tvorbe hlasu maximálne uvoľnené a otvorené hrdlo. Hrdlo pri reči nesmieme vnímať! Ak si ho počas hovorenia uvedomujeme, znamená to, že v okolí hlasiviek vznikol nadbytočný tlak, pri ktorom sa namáhajú. Hlas nikdy vedome nedeformujeme, netlačíme ho nasilu do vyšších alebo nižších polôh, nepriškrcujeme ho, netlačíme naň. Tento spôsob hlasivkám škodí a pri hovorení na mikrofón je mimoriadne zvukovo nepríjemný. Pri reči by sme mali mať pocit, že hlas vychádza z bránice, nie z hrdla.

Aby interpretácia vyznievala príjemne a aby adresátov zaujala, treba venovať pozornosť vonkajšej technike (rozhovoriť sa), ale aj vnútornej technike (vnútorne sa

naladiť, nabudiť, pripraviť). Obidve sú veľmi dôležité a sčasti sa aj prekrývajú – nálada a pocit, s ktorým sa moderátor publiku prihovára, sa dajú veľmi dobre identifikovať. Veľmi dôležité je, aby sa moderátor pred vystúpením pozitívne naladil, mal chuť komunikovať s obecenstvom, tešil sa naň. Vždy treba zo seba „vydolovať“ dostatok energie a chuti podeliť sa s informáciami. Hlas tak získa vnútorné zaujatie a poslucháča lepšie „vtiahne“. Snažme sa nielen o vonkajší, ale aj o „vnútorný úsmev“. Hlas tak nadobudne lesk, istú „svietivosť“. Adresát počuje, že sa tešíme možnosti komunikovať s ním.

Pri moderovaní, najmä pri používaní mikrofónu, netreba kričať. Celkom postačí komorné znenie hlasu, aké používame v súkromí. Adresát tak bude mať pocit, že sa prihovárame práve jemu, a bude nás lepšie a pozornejšie vnímať.

Všetko, čo hovoríme aj čo čítame, hovoríme s „ťahom“ k obecenstvu. Všetko niekomu v predstave smerujeme. Tak poslucháč s nami získa lepší myšlienkový kontakt.

Vždy si treba uvedomovať obsah! Práve obsah a celková nálada, v ktorej sa nesie, určujú, ako bude znieť hlas. Preto pri moderovaní treba obsah nevyhnutne vnímať a prispôbiť sa mu. Pracujeme pritom aj s náladou a atmosférou, v ktorej by sa malo niesť celé podujatie.

Rovnako dôležité je, aby si moderátor uvedomoval, kto je jeho adresátom, a prispôbil mu svoje moderovanie. Živí, veselý tón hlasu nesedí pri moderovaní oficiálnych akcií, oficiálny, strohý tón nedobre pôsobí pri neformálnych podujatiach. Treba mať cit pre kontext.

Tolko k základom práce s hlasom. Aj ten, kto nemá od prírody krásny hlas, môže veľa zachrániť tým, ako s ním pracuje. Ak hlas zbytočne neprepína, nedeformuje, dbá o správne hlasové návyky a hlasovú hygienu, jeho znenie bude prijateľné. Nedostatky v hlasovej farebnosti prekryje zaujímavý obsah a myšlienková originalita. Ide len o to, neublížovať zbytočne svojmu hlasu a vedieť si technicky aj psychicky pomôcť.

Cvičenia

- Jemne pohmkávame s predstavou, akoby sme niečo zvažovali, súhlasili, nesúhlasili, boli prekvapení, tešili sa z niečoho... Pery by sme pri tom nemali mať veľmi stisnuté, skôr jemne našpúlené, akoby sme sa chystali niekomu poslať na diaľku bozk. Zvuk v našej predstave nevzniká v hrdle, ale sa opiera o pery a rozochvieva ich. Ak sa ich dotkne, cítime jemné chvenie. To znamená, že ústna dutina je do rezonancie zapojená. Týmto spôsobom si môžeme pospevovať jednoduchú melódiu.
- Privoniavame veľmi dobrému jedlu, na ktoré sa tešíme. Radosť z toho, ako nám bude chutiť, vyjadríme hláskou mmmm. Neskôr si predstavíme, že máme ústa plné niečoho, čo nám veľmi chutí. Prežúvajúc pokračujeme vo zvuku, ktorý vyjadruje uspokojenie z dobrého jedla.
- Veľmi vhodným hlasovým (a zároveň dychovým) cvičením je jemné „nazívanie“ (akoby sme chceli

zívnuť, no súčasne to zakrývali) a nakoniec hlasné rozzívanie. Týmto sa uvoľnia a súčasne rozrezonujú steny hrdlovej a ústnej dutiny.

■ Artikulácia

Ak má artikulácia pôsobiť profesionálne a najmä byť zrozumiteľná, musí byť presná a vyvážená. To znamená, že samohlásky aj spoluhlásky vyslovujeme s rovnakou vnútornou energiou. Keby bola artikulácia opretá predovšetkým o spoluhlásky, vyznievala by reč napäto a ostro. Samohlásky by nemali dostatočný artikulačný priestor, v toku reči by zanikali. Naopak, keby boli spoluhlásky veľmi povolené a výslovnosť sa opierala o samohlásky, reč by pôsobila veľmi mätko, ležérne, slová by strácali jasné kontúry, strácala by sa celková zrozumiteľnosť. Preto je potrebné, aby všetky hlásky boli zreteľné, na svojom mieste. Spôsob artikulácie je do istej miery vrodený: artikulačná energia, napätosť, pohotovosť, či na druhej strane, artikulačná povolenosť a spomalenosť súvisia s anatomickými dispozíciami aj s temperamentom človeka. Artikuláciu však na rozdiel od hlasového zafarbenia možno korigovať cieľenými cvičeniami, ktoré ju spresňujú a vyvažujú. Uvedieme najdôležitejšie z nich. Aj keď niektoré vyzerajú komicky, sú veľmi účinné.

Cvičenia

- V predstave, že sa pozeráme do zrkadla, striedame vyplazenie jazyka, široký úsmev a bozk.
- Hľadáme a skúšame paletu zvukov, ktoré sme schopní vylúdiť iba pomocou artikulačných orgánov – teda bez hlasu (vibrovanie perami, fŕkanie, mľaskanie, krochkanie, cmukanie). Zapájame striedavo všetky artikulačné orgány, zvuky varírujeme. Postupne sa rečové orgány prekrvia a pripravujú na výkon.
- Artikuláciu môžeme veľmi rýchlo naštartovať aj tak, že si počas čítania alebo hovorenia ľubovoľného textu zahryzeme do hánky ukazováka, alebo si vytvoríme inú artikulačnú prekážku (zahryzeme do korkovej zátky, hrubšej fixky...). Nejde o silu zahryznutia, ale predovšetkým o to, aby nám bolo napriek artikulačnej bariére rozumieť. Artikulačne sa tak „nastavíme“ na oveľa väčší výkon. Keď prekážku odstránime a pokračujeme v čítaní, zistíme, že sa nám artikuluje oveľa ľahšie a pohotovejšie.
- Ak je artikulácia z rôznych príčin povolená, padnutá, je vhodné vytvoriť si počas čítania protitlak. Môžeme napríklad ľahko odtláčať dlaňou hranu stola alebo pevnejšie stlačiť pero, ktoré držíme v ruke. Artikulácia sa tak prirodzene spevní a spresní. Podobne postupujeme, ak máme v texte krkolomné slovo – spevnením a vytvorením protitlaku si pri jeho výslovnosti pomôžeme a nezaváhame.
- Ak sme, naopak, veľmi napätí a naša výslovnosť je príliš ostrá, snažíme sa ešte pred výkonom v štúdiu pomaly plynulo vydýchnuť, akoby sme boli balónom, z ktorého vyfučal všetok vzduch. Vnútorné aj

artikulačné napätie sa tým zmierni. Taktiež dbáme o to, aby naša reč bola splývavá. Čítame aj hovoríme s predstavou, že jedno slovo vteká plynulo do druhého.

Dotkli sme sa základných cvičení, ktoré moderátorovi pomôžu, aby počas svojho vystúpenia nezapasil s dychom, aby jeho hlas znel voľne, zvučne a aby vyslovoval zreteľne a presne.

Dych, hlas a reč sú vzájomne prepojené. Bez dostatočnej dychovej opory nemôže hlas znieť zvučne a pevne. Artikulácia musí byť tiež podporená dostatočnou dychovou oporou. Hlasové znenie si možno upevňovať a ozvučovať energickou výslovnosťou niektorých hlások. Jedno je však isté: treba venovať istý čas rozcvičeniu. Platí to najmä vtedy, keď nie sme zobudení, sme unavení alebo nám je zima. Často postačí jednoduché tiché pospevovanie si.

Ak vieme, kde sú naše nedostatky, môžeme pracovať na tom, aby sme ich odstránili. A ak poznáme svoj rečový typ, môžeme si zostaviť svoju vlastnú artikulačnú rozcvičku, ktorá pomôže. Potrebujeme spevniť dýchanie? Získať viac vnútornej energie, pevnosti, dynamiky? Alebo potrebujeme skôr, aby náš prejav vyznieval mäkšie, kultivovanejšie, aby sa prihováral? Na každý problém existuje riešenie, ktoré nám pomôže nedostatky zmierniť.

Hlavným predpokladom však je venovať rečovým cvičeniam a hlasovej hygiene stále pozornosť. Tréning sa vyplatí. Pomôže v situáciách zvýšeného stresu, vo zvládaní nečakaných situácií aj v celkovom kultivovaní prejavu.

REČ TELA – MIMOVERBÁLNA KOMUNIKÁCIA

Prvý dojem o moderátorovi vytvára už spôsob, akým prichádza na pódium a aký postoj zaujme pred svojim výstupom. Reč tela: teda postoj, chôdza, výraz tváre, očné kontakt, gestikulácia – to všetko môže vhodne podporiť moderátorov prejav a hrať v jeho prospech, ale takisto môže pôsobiť natoľko rušivo, že ho adresáti neprijmú. Preto je potrebné, aby moderátor dokázal pracovať aj s neverbálnou zložkou prejavu vedome, aby ju poznal, vedel využívať vo svoj prospech – a tým aj v prospech celého podujatia.

■ Postoj

Moderátorov postoj by mal byť pevný, vystretý, no v žiadnom prípade nie kŕčovitý. Pri státi pomôže predstava, že nohy pevne stoja na zemi, akoby to boli korene, ktorými vrastáte do zeme. Sústavné prenášanie váhy iba na jednu nohu a prekrižovanie nôh automaticky vedú k oslabeniu dychu. Takisto nedobre pôsobí rozpačité pohádzanie do strán, lepšie je vykročenie smerom dopredu, k divákovi. Pohyb je potom dostredivý, koncentrovaný, pôsobí isto.

Plecia sú vystreté, no pritom voľné. Pomôže predstava, ako keby niekto cez ne prehodil ťažký zamatový plášť, ktorý zabraňuje ich vyhrboľovaniu a dvíhaniu – skôr ich pomyselný plášť veľmi jemne zatláča dozadu.

Hrdlo je tiež absolútne voľné. Bradu nedvíhame dohora, ani nám neklesá – pozeráme sa priamo pred seba. Pomôže predstava, že nás niekto veľmi jemne dvíha za temeno nahor. Tak získame vznosný, vznešený, no pritom voľný pocit. V istom napätí však držíme koreň chrbtice a spodné medzirebrové svaly. Pomôžeme si pocitom, že máme široký elastický opasok okolo drieku, ktorý pri nádychu odtláčame do strán. Pomyselný opasok pri reči jemne povoľujeme, no nikdy by sme nemali stratiť pocit istej opory v oblasti drieku a koreňa chrbtice. To dovoľuje, aby sme s dychom pružne pracovali, no súčasne zabráňujeme dychové napätie celkom uvoľniť. Panvu zbytočne nepredsúvame. Celé dychové a svalové napätie by malo byť pred rečovým výkonom aj počas neho asi také, akoby sme chceli k niekomu podísť, podať ruku, predstaviť sa. Prijemný štart aj istá koncentrácia a sústredenie na druhého, aj radosť z nastávajúceho stretnutia. Takéto „pružné“ napätie je pre rečový výkon optimálne.

Sú situácie, keď moderátori, napríklad pri dlhšom rozhovore s hosťami, sedia, a tak je potrebné, aby si správne dychové napätie, získané v stoji, dokázali preniesť do sedu. Najprv skúsime striedavo meniť státie a sedenie takým spôsobom, že pomaly povoľujeme nohy v stehnách a dosadíme na stoličku bez povolenia v driekovej časti tela. Pôvodné napätie driekovej partie jednoducho preniesieme do sedenia. Nohy zbytočne neprekrižujeme – zatvára nás to vo voľnom dýchaní – mali by byť opreté o dlážku. Nezabúdame sa príliš hlboko do stoličky či kresla, naopak, posadíme sa tak, aby sme stehná mali mimo stoličky. Sedíme pružne, v istej pohotovosti. K aktívnemu, pružnému sedeniu pomôže predstava, že sedíme za klavirom alebo na fitlopte. Tak sa lepšie skoncentrujeme na situáciu a získame väčšiu pohotovosť v reagovaní.

Chôdza na pódiu je skôr pomalšia, kráčame menšími krokmi, no pritom isto a cielene.

Výraz tváre, v ktorom dominuje pohľad, je ďalším momentom, ktorý si divák všimne hneď po príchode moderátora. Všeobecne sa vie, že príjemná tvár je taká, ktorá sa usmieva a jej výraz je priateľský, vlúdny. Dôležité je však uvedomiť si, že to, ako sa tvárime, je potrebné naštartovať zvnútra. Z nášho pocitu, z toho, že sa tešíme z možnosti zhovárať sa so svojimi „hostami“. Len tak nám uveria. Ak zostaneme vnútorne chladní, nezaujati, nepomôže nijaký „cíz“, ktorý si nalepíme na tvár, ani nijaká vlúdna maska. Moderátor by mal byť predovšetkým autentický a nehrať interpretačné divadlo. Takýto spôsob pozorný divák veľmi rýchlo odhalí. Veľmi dôležité je aj to, aby výraz tváre korešpondoval s obsahom. Vážne veci by sa nemali tlmočiť so širokým úsmevom.

Zrakový kontakt je tiež veľmi dôležitý. Moderátor by v žiadnom prípade nemal blúdiť očami sem a tam, ani sa pozeráť ponad svojich divákov, „nikam“ či upretým pohľadom sledovať len jeden bod. Ak je priestor, v ktorom moderátor účinkuje, menší a dovidí na tváre svojich adresátov, je vhodné, keď sa na nich pozerá striedavo. Nikdy by však nemal odskočiť pohľadom v polovete a preniesť ho inam. Naopak, potrebné je, aby adresoval jednu ucelenú myšlienku jednému z divákov, ďalšiu

druhému – takto adresne by mal obsiahnuť všetky body hľadiska. Vďaka tomu bude pôsobiť dostredivo, adresne a poslucháčov si pripúta. Ak moderátor stojí vo väčšej vzdialenosti od publika, zameria sa na zrakový kontakt v predstave. Adresáti budú mať pocit, že sa zrakom obracia priamo na nich.

Gestikulácia odzrkadľuje osobnosť človeka. Jej výraznosť závisí od temperamentu: zväčša platí, že čím je človek temperamentnejší, tým je výraznejšia jeho gestikulácia. Moderátor by sa v žiadnom prípade nemal brániť gestám, pretože pôsobia autenticky a dodávajú prejavu život. Dôležité je, aby boli funkčné, nestrhali na seba pozornosť a neprekryvali obsah povedaného. Nevhodné gestá sú tie, ktoré sa neviažu k obsahu – napríklad stereotypné pohyby rukami, pokyvkávanie hlavou pri každom slove, príliš veľa drobných nefunkčných pohybov, vyjadrujúcich nervozitu, a pod.

Nevhodne pôsobia ostré, útočné gestá, napríklad „pichanie“ ukazovákom do publika, trhané, ostré pohyby rúk. Tu si treba uvedomiť, že spôsob, akým gestikulujeme, sa odráža aj na spôsobe reči. Pri ostrých, sekaných gestách sa stáva ostrým a sekaným aj rytmus reči a celkový prejav pôsobí ostro, diktatívne – divák ho neprijme. Gesto pôsobí dobre, ak ním prirodzene podporíme obsah. Najlepšie pôsobia jednoznačné pokojné gestá, ktorými zvýrazníme hlavné myšlienky. Tak pomocou gesta akosi prirodzene „podčiarkneme“, čo je dôležité. Ak moderátor počas prejavu drží v ruke mikrofón, mal by dávať pozor, aby negestikuloval tou rukou, v ktorej ho drží. Mohlo by to vyvolať zvukové výkyvy. Snažíme sa preto držať mikrofón v tej ruke, ktorá nie je dominantná, a gestikulujeme voľnou rukou.

Cvičenia

- Mimoverbalitu najlepšie precvičujeme v skupine. Skúsme zadať niekoľko základných emócií – napríklad radosť, smútok, údiv, strach. Jeden z účastníkov sa snaží svojím výrazom tváre vyjadriť jednu z emócií, ostatní hádajú, o ktorú ide. Potom výraz tváre analyzujú a určujú, čo ktorú emóciu vyjadruje.
- Necháme jedného z účastníkov hovoriť o svojej ústretovosti, láske k ľuďom, žičlivosti, pričom jeho gestá budú protichodné – sústavne bude ukazovať na seba. Čo je na prejave rušivé?
- Vyjadrujme ľubovoľný obsah (prosbu, vyjavenie tajomstva, vyhrážanie, strach...) nemo – iba pohybom, náznakom reči a gestikuláciou. Do akej miery sme pre ostatných čitateľní? Akými mimoverbálnymi prvkami vyjadrujeme tú-ktorú emóciu?
- Spomenuli sme najdôležitejšie zložky neverbálnej komunikácie, ktoré sú pri moderátorskom výkone v hre. Veľmi dôležité je, aby spĺňali tri základné podmienky.
 1. pohyb, gesto, mimika musia byť v súhre so slovami (napríklad aby ostré gesto a odmietavý výraz tváre neprotirečili milým slovám moderátora),
 2. autentickosť – gestikulácia musí vyjadrovať osobnosť moderátora (ťažko by sme uverili pokojnej, spomalenej

gestikulácii u moderátora, ktorý je osobnostne veľmi temperamentný),

3. všetky neverbálne zložky predstavujú komplex, ktorý musí spolu ladiť. Nemožno izolovať a absolutizovať iba jednu zložku prejavu – mimoverbalita je vždy súhrou viacerých aspektov.

KULTÚRA REČI

Štylistika v praxi neznamená nič iné ako umenie vybrať si. Vybrať si z množstva možných spôsobov vyjadrenia ten, ktorý je pre daný obsah a príležitosť najpriliehavejší. Je to podobné, ako keď sa obliekame a vyberáme si šaty zo skrine – z množstva šiat si vyberáme tie, ktoré sú na danú príležitosť najvhodnejšie. Preto ak moderátor sprevádza slávnostný oficiálny program, prispôsobí tomu aj slovník a bude sa vyhýbať slangovým či familiárnym výrazom. Ak je však podujatie menej formálne alebo adresované deťom – prispôsobí tomu aj reč. Jeho štýl bude voľnejší, jednoduchší. V každom prípade by mal však verejný prejav zostať v rovine spisovného prejavu, inak by bol nekultúrny.

Pozrime sa teraz na všeobecné zásady štylistickej výstavby textu.

Na jednej strane je cieľ výpovede: potrebujeme adresátovi niečo povedať, dodať nové informácie. Na druhej strane stojí spôsob, ako tieto fakty pretaviť do jazykovej podoby, ako jazykovo vystavať to, čo chceme povedať. Na to, aby sme sa dokázali vyjadrovať priliehavo,

zrozumiteľne, hladko, aby sa naša reč dobre vnímala, je potrebné, aby sme zachovávali niekoľko nevyhnutných zásad.

Dobre ovládať jazykovú normu, teda poznať spisovný jazyk tak, aby sme vedeli odlíšiť spisovné slová od nespisovných a aby sme ich mali aj správne gramaticky previazané. Takisto by sme mali dobre poznať aj výslovnostnú normu, ktorú je zhrnutá v Pravidlách slovenskej výslovnosti.

Vyjadrovať sa čo najprehľadnejšie, aby sa náš prejav vnímal hladko. K hovorenému prejavu sa poslucháč nemôže vracieť tak ako k prejavu písanému. Preto treba dbať o to, aby stavba vety bola zreteľná. Spravidla sa postupuje od známych faktov (východisko) k faktom novým (jadro výpovede). Na koniec vety umiestňujeme teda to, čo považujeme vo výpovedi za dôležitejšie. Toto je neutrálne, bezpríznačkové usporiadanie častí vety. Keď obrátíme slovosled a jadro výpovede umiestnime na začiatok, prejav pôsobí expresívnejšie, čo má v istých situáciách svoje opodstatnenie. Pri takomto usporiadaní vety však adresát predsa len potrebuje dlhší čas na porozumenie a to, čo k čomu myšlienkovu patrí, je jasné až po chvíli. Dávame si preto pozor, aby sme boli vo výstavbe vety zreteľní, presní, aby sme neprípúšťali viacznačnosť výkladu, ktorá vedie často až ku komickému vyzneniu. Príklady takejto nezreteľnej výstavby vety:

Polícia zadržala pod vplyvom alkoholu 32 ľudí.

Predáme staré šaty po babičke v perfektnom stave.

Predá sa starožitný stôl pre dámy s hrubými nohami.

Ako vidno z príkladov, slovosledné usporiadanie nám nemôže byť celkom ľahostajné. Potrebné je, aby zostali pohromade tie časti vety, ktoré k sebe významovo patria.

Subjekt a objekt výpovede. Veľmi dôležité, je dávať si pozor aj na to, aby bolo jasné, čo je subjektom a čo objektom výpovede. Ak povieme napríklad vetu: *Skutočné authority zastierajú pseudoosobnosti*, nie je jasné, kto koho zastiera: či pseudoosobnosti skutočné authority, alebo naopak. Niekedy pomôže adresátom kontext, no aj tak musia chvíľu rozmyšľať, čo sa povedanou vetou presne myslelo, teda spoznať, čo je vo vete „zasahovateľom“, agensom (subjektom), a čo tým „zasiahnutým“ (objektom).

Významové nejednoznačnosti vznikajú aj pri administratívnom vyjadrovaní, kde sa často vyskytujú podstatné mená v genitívnom radení za sebou. Ak povieme *Od zajtra platí zákaz predbiehania nákladných áut*, nie je jasné, či osobné autá nesmú predbiehať nákladné, alebo naopak. V hovorenom prejave sa vyhýbajme administratívnym formuláciám, poslucháči ich nedokážu dobre vnímať.

Príliš dlhé vsuvky – to, čo má byť iba vnútorným „dovysvetlením“ hlavnej vety, nemôže svojou šírkou a obsahom strhnúť na seba pozornosť a tak hlavnú vetu prekryť. Napríklad: *Show plnú dobrej hudby (hrá skupina PRO ROCK), o tom, čo všetko sa môže stať, ak snúbencom praskne v noci pneumatika a oni hľadajú pomoc v neďalekom, zdanlivo neškodnom zámku, ponúka Aréna po 32 rokoch od jej vzniku v roku 1973*. Aj tu vsuvka – obsah spomínanej show – prekryva hlavnú vetu. Navyše nevieme, či sa 32 rokov vzniku viaže k show, alebo k divadlu Aréna. Takéto vety sú neprehľadné aj v písanej podobe, no pri ich hovorení sa obsah úplne stratí.

Aby sa text ľahšie vnímal, musíme dbať aj na dĺžku viet. Aby sa veta dala ešte ako-tak vnímať, nemala by presahovať dĺžku 12 – 15 slov. Sedemnást slov je už horná hranica vnímateľnosti a zapamätateľnosti vety. (Samozrejme, veľa závisí aj od obsahovej náročnosti textu – ak je náročný, vety musia byť ešte kratšie.) Dávame si pozor na to, aby sme neretazili za sebou viacero vedľajších viet. Veľmi neprehľadné sú vety typu: *Všetci si myslíme, že by bolo najlepšie, keby sa veci vyvinuli takým spôsobom, ktorý by vyhovoval väčšine z nás, pretože nespokojnosť so vzniknutými nevyhovujúcimi okolnosťami by viedla k pasivite, prípadne aj k nedorozumeniam, ktoré by vážne narušali plynulý chod práce, nevyhnutnej na úspešné dokončenie nášho projektu*. Každá nová rozvádžajúca myšlienka presmeruje pozornosť inam a po chvíli adresát zabudne, o čom vlastne bol začiatok. Preto pri hovorenom texte radšej nepoužívajme viac ako jednu vedľajšiu rozvíjajúcu vetu. Lepšie sa vníma súvetie priraďovacie, v ktorom sú jednotlivé vety relatívne samostatnými celkami s vlastným obsahom. Tak si ich vieme lepšie predstaviť aj uchovať v pamäti. Pre dosiahnutie väčšej pozornosti adresátov je výhodné, ak dĺžku viet striedame. Tak sa vyhneme rytmickému stereotypu.

Primeranosť – aké dôležité je vybrať ten najadekvátnejší spôsob vyjadrenia na danú príležitosť, sme

už spomenuli. Do úvahy berieme najmä obsah, prostredie, adresáta. Skrátka, uvedomujeme si, v akej komunikačnej situácii sa nachádzame a túto situáciu zohľadňujeme. Čudne pôsobí, keď v neutrálne ladenom texte zaznie slovo *fachčiť* alebo *žertva*. Nevhodne vybrané slovo adresáta vyruší a prestane sledovať obsah.

Jednoduchosť – pri práci so štatistikami a inými číselnými údajmi treba čísla čo najviac obmedziť, ak nemajú podstatný význam pre pochopenie informácie. Platí to najmä vtedy, keď je čísel veľa. Bežný poslucháč si ich nezapamätá a text zbytočne zaťažujú. Čísla môžeme zaokrúhľovať, pri desiatinkách si pomáhať výrazmi *vyše*, *okolo*. Pri uvádzaní dní je zvyčajne nadbytočné uvádzať presný dátum. Stačí, ak povieme, že koncert bude v tento piatok alebo že bol včera. V takýchto kategóriách bežne rozmyšľame: vieme, aké povinnosti budeme mať zajtra, no nemusíme si pamätať, že zajtra bude 30. novembra. Pri údají *70 celých, dve desatiny* stačí, ak povieme, že je to *vyše sedemdesiat*. Výraz *nula celých päť desatín* môžeme zjednodušiť na *päť desatín*. Ak máme možnosť, vyjadríme počet prostredníctvom percent, pretože ak uvedieme, že dané číslo tvorí napríklad 70 percent, adresát si urobí jasnejšiu predstavu o tom, čo konkrétny údaj znamená.

Názornosť – prejav sa lepšie a ľahšie vníma, ak adresátovi pomôžeme konkrétnou predstavou. Veľmi dobré je, ak sa nám podarí nájsť aj konkrétny príklad, prirovnanie, ktoré číselný údaj priblíži ešte viac. *Ročne zahynie v Bratislave na následky autonehôd 150 detí. Je to päť plných školských tried*. Takto vyjadrená informácia zasiahne poslucháča oveľa viac, ako keby sme uviedli iba strohé číslo. Podobná situácia nastane, ak povieme: *Vedci urobili súpis množstva kryšľ vo svetovom oceáne. Zistili, že je to také množstvo, ako keby Stredozemné more zamrzlo až na dno*. Uvedenie informácie prostredníctvom obraznej predstavy priblíži uvedené množstvo aj úplnému laikovi. Konkrétne príklady číselnú informáciu poľudšťujú a navyše pôsobia sugestívne. Preto ich využívajme čo najčastejšie.

Obraznosť – aby text pôsobil živo, obmieňajme jednotlivé výrazy a varírujme. Ak sa stále motáme okolo jedného slova či slovného základu, pôsobí reč chudobne a nezaujímavé. Príklad: *V koncertnej sieni Slovenskej filharmónie si mali možnosť vypočuť milovníci koncertnej hudby dvojkoncert pre husle a orchester Antonia Vivaldiho. Spomínaný koncert odznel pod vedením koncertného majstra...* Ak sa chceme prihovárať, nemusíme byť „terminologicky jednoznační“, ako to býva vo vedeckých textoch. Preto sa nebojme využívať synonymá, prirovnania aj slovné hračky, ktoré našu reč obohacujú.

Tolko k základným pravidlám, ktoré by sme mali zohľadňovať pri výstavbe akéhokoľvek textu a vlastne aj pri živom rozprávaní. Jazykový cit treba kultivovať, pričom pomôže najmä čítanie dobrej literatúry.

Cvičenia

- Skúste jednoduchý text, napríklad pozvánku na nedeľné podujatie, prispôbiť detskému publiku, mládežníkom, seniorom. Ako sa bude text meniť?

- Nájdite minimálne 5 alternatívnych výrazov (homonym) k nasledujúcim slovám: *oblasť, niekedy, optimálny, ojedinelý, často, obvyklý...*
- Zoberte si kratší spravodajský text z novín a skúste ho štylisticky upraviť pre hovorený prejav.

TECHNIKA ČÍTANIA

Tendencia, aby moderátor hovoril voľne – bez papiera – je čoraz výraznejšia, ale čítaniu sa napriek tomu nedá vždy vyhnúť.

Čítanie textu sa dobre vníma vtedy, keď má adresát pocit, že sa mu prostredníctvom textu prihovráame a že ho ním vedieme. Stane sa tak vtedy, keď sa pri čítaní nebudeme riadiť interpunkciou (teda mechanicky robiť pauzu pri každej čiarke či klesať hlasom pri každej bodke, alebo dvíhať hlas pri každom otázniku tak, ako nás to učili na základnej škole). Nesledujeme intonačne gramatickú stavbu viet, ale sa riadime významom. Treba si uvedomiť, o čom je celý text, o čom vypovedajú jeho jednotlivé časti, o čom je ktorá veta a čo je v nej hlavné – prečo bola vlastne napísaná. Text vždy v pocite adresátom vysvetľujeme. Pracujeme pri tom s dôrazmi.

Pri dôraze zosilňujeme hlas na tom slove, na ktoré chceme zvlášť upozorniť. Je záležitosťou nášho vlastného výkladu, našej interpretácie. Nesprávne je, ak každý dôraz umiestňujeme na konci vety (alebo myšlienkového celku v rámci vety), pretože takto interpretovaný prejav vyznieva neosobne, stroho. Vidno, že prejav čítame – neprihovráame sa prostredníctvom neho poslucháčom. Ak však dôraz umiestnime na tej časti výpovede, ktorú chceme vyzdvihnúť, dosiahneme, že reč bude mať živý, hovorený charakter – a to aj vtedy, keď prejav čítame. Navyše – a to je ešte dôležitejšie – dosiahneme maximálne spresnenie významu. Textu treba dokonalo rozumieť, aby sme zdôrazňovali to podstatné.

Pracujeme s pauzou – triedme jednotlivé myšlienkové celky. Dĺžka páuz by mala byť odstupňovaná podľa toho, či pokračujeme v myšlienke (vtedy je veľmi krátka, ba nemusí byť žiadna), alebo nastupuje v prejave nový moment. Pamätajme, že interpunkcia nie je hlavným ukazovateľom, ako máme členiť text, pretože je skôr záležitosťou gramatiky. Text členíme podľa toho, ako nám „diktuje“ význam. Moderátori majú niekedy pocit, že dlhšia rečová prestávka je rušivá. Naopak – práve ona môže pritiahnuť pozornosť adresátov. Vzbudí očakávanie a navyše umožňuje, aby si prijímateľ utriedil a spracoval to, čo počul.

Vnímajme myšlienkové celky a text prehľadne frázujeme. Rytmus reči sa neodvíja v slovách, ale vo vyšších významových jednotkách. Znamená to, že základné významy v rámci vety sú často utvorené viacerými slovami, ktoré sa tak stávajú významovými, resp. myšlienkovými celkami. Tento postup si môžeme objasniť na krátkej ukážke.

Zakladatelia vyhľadávacieho a záchranného tímu prezentovali dnes v Trnave svoj program. Jeho cieľom bolo zabezpečiť odbornú pomoc pri vyhľadávaní

a vyslobodzovaní osôb zo zrútených stavieb a závalov po živelných pohromách a mimoriadnych udalostiach. Tím 25 členov, zostavený z požiarnikov, vodných a banských záchranárov, kynológov záchranárov a lekárov, bude schopný zasiahnuť kdekoľvek na území Slovenska. V prípade potreby môže poskytnúť aj medzinárodnú pomoc.

Vyznačené celky sú hlavnými časťami textu, ktoré by sa pri interpretácii nemali stratiť. Ako vidno, celky, ktoré sme si určili a označili za najdôležitejšie, pre pochopenie informácie tvoria hlavnú myšlienkovú kostru celej vety, preto ich intonačne trochu vyzdvihujeme. Každý z celkov však vnímame a interpretujeme tak, akoby to bolo jedno slovo – nehovoríme ich po slovíčkach, ale významy zlievame. To isté platí aj pre neoznačené časti, s tým rozdielom, že tieto intonačne trochu potláčame, lebo v danom kontexte nie sú dôležité. V takomto rytme reči zvyčajne aj hovorievame voľne, keď nečítame.

A napokon, čokoľvek moderátor číta, niekomu v pocite smeruje. Neponorí sa medzi seba a písmená, naopak, text interpretuje s ťahom k adresátovi. Vysvetľuje mu ho. Každý text vníma ako aktuálny a zaujímavý – len tak sa stane zaujímavým aj pre poslucháča. Dokonalo pritom vníma obsah a náladu, ktorú text so sebou nesie. Cieľom interpretácie nie je bezchybné, „krásne“ čítanie. Cieľom interpretácie je pútavo sprostredkovať zaujímavú informáciu živému príjemcovi. Ak chceme, aby informáciu takto prijal, musí moderátor viesť:

1. Čo hovorí (vnímať obsah).
2. Komu to hovorí (vnímať adresáta a text mu smerovať).
3. Prečo to hovorí (vnímať aktuálnosť, opodstatnenosť a zaujímavosť čítaného textu).

To sú základné východiská, ktoré mu diktujú, ako vlastne pristupovať k interpretácii, teda AKO čítať.

Cvičenia

- Interpretujte kratší text a skúste mu dávať rôzne podtexty (čítajte ho ako horor, rozprávku deťom, rozhlasovú správu, športový komentár...). Ako sa interpretácia mení?
- Prečítajte dlhší text a požiadajte poslucháčov, aby voľne zreprodukovali obsah. Čo si zapamätali a prečo? Ktoré informácie sa z textu stratili?

VOĽNÝ PREJAV A IMPROVIZÁCIA

Žijeme čoraz rýchlejšie, a preto sa upúšťa od dopredu napísaných, naučených a odinterpretovaných prejavov. Naopak, často sa vo verejných vystúpeniach pristupuje k voľnému rozprávaniu, ktoré je živé, autentické a adresáta do programu vtiahne.

Sú ľudia, ktorí majú prirodzený dar reči, a tak ich situácia, v ktorej majú voľne rozprávať, nestresuje a nezaskočí. Stres, ktorý živé rozprávanie so sebou prináša, ich doslova naštartuje a vo chvíľach, keď idú naostro, sa cítia ako ryba vo vode. Existuje však aj taká krajnosť, keď ide moderátorovi viac o vlastnú sebareprezentáciu

ako o adresátov. Na verejnosti či pred kamerou sa doslova predvádza. Zvýšené sebavedomie často vedie k podceňovaniu publika a pre citlivého adresáta je neprijateľné.

Na opačnej strane stoja moderátori, ktorých pocit zodpovednosti priveľmi zväzuje, a preto sa radšej držia napísanej predlohy. Paradoxne sú to často inteligentní ľudia s množstvom vedomostí, no napriek tomu sa krčkovito držia napísanej predlohy. My sa pokúsme hľadať zlatú strednú cestu: improvizáciu, na ktorú je moderátor pripravený. Pretože verbálnu pohotovosť, schopnosť riešiť nové situácie sa do istej miery možno naučiť. Možno sa pripraviť na nečakané situácie, „predžiť“ si ich v modelových situáciách, ktoré si priblížime.

Voľný prejav je základným východiskom, ktoré by si mali osvojiť nielen moderátori, ale v podstate každý, kto vystupuje na verejnosti. Aj keď má veľa výhod, ktoré sme už spomínali, ide o náročnejšiu situáciu ako pri čítaní.

Vo voľnom prejave na jednej strane tvoríme myšlienkovú niť toho, čo chceme povedať (formulujeme si dopredu obsah), na druhej strane sa musíme sústrediť na to, čo práve hovoríme – počúvať sa, aby sme boli presní. K tomu pristupuje fakt, že nás môžu rozptyľovať vizuálne vnemy počas hovorenia aj zrakový kontakt s adresátmi. Preto sa na voľné vystúpenie musíme dobre pripraviť.

V prvom rade nám musí byť jasná téma, teda o čom budeme hovoriť. Čím viac tému ovládame a čím viac faktov k nej poznáme, tým lepšia môže byť naša vnútorná, mentálna príprava.

Dôležité je, aby si moderátor zadefinoval aj cieľ, teda čo ktorým vstupom chce povedať, aká bude pointa.

Ďalej je potrebné, aby si uvedomil dĺžku času, ktorý v rámci svojho vystúpenia bude mať. Času, ktorý nebýva veľmi dlhý, musí podriaadiť výber faktov. Zo všetkého, čo sa k téme dá využiť, treba vybrať to najpodstatnejšie, to, čo zaznieť musí. Do úvahy možno vziať aj niektoré doplnujúce fakty, ktoré by sa dali využiť, ak bude ešte časový priestor, a napokon sa treba vzdať tých, bez ktorých sa vystúpenie zaobíde. V rámci prípravy je dôležité, aby si moderátor z faktov, ktoré plánuje využiť, vytvoril základnú myšlienkovú kostru (tú by si mal, najmä ak ešte nie je veľmi skúsený, v bodoch zaznamenať). Premyslené musí mať, ako začne, aj kam nasmeruje svoj výstup, ako svoj moderátorský vstup vypointuje. Fakty si musí logicky usporiadať. Aby veľmi neodsakoval od premyslenej línie, neprevracal poradie jednotlivých častí svojho prejavu. Tak by sa mohol zamotať. Ak pozná svojich hostí v programe a vie, o čom ich vystúpenia budú, je to veľká výhoda. Tak môže svoje vstupy vhodne vypointovať a nenásilne, vtipne presmerovať pozornosť divákov k ďalšej časti programu. V žiadnom prípade by však nemal duplikovať to, čo odznie z úst hostí v programe – takýto postup je zbytočný a kontraproduktívny.

A napokon, voľný prejav musí rešpektovať zákonitosti hovorenej reči. Preto hovoríme v jednoduchších, kratších vetách, nepoužívame dlhé súvetia, v ktorých by sme sa mohli zamotať, lebo neudržíme v pamäti gramaticky a štylisticky komplikovanú stavbu viet. Je veľmi potrebné

rozvíjať svoju slovnú zásobu. Vďaka bohatej slovnej zásobe sa moderátor nezacyklí, ak mu v rýchlosti nenapadne jedno konkrétne slovo, pretože ho vie rýchlo nahradiť iným. No bohatá slovná zásoba je dôležitá najmä preto, aby sa dokázal vyjadrovať sviežo, neošúchane, bez fráz. Slovná a myšlienková originalita sú tou najväčšou devízou rečníka.

Niekoľko improvizčných cvičení na rozvoj slovnej zásoby:

Cvičenia na slovnú pohotovosť

- **Reťazce slov:** dajte si minútu na vymenovanie čo najväčšieho počtu podstatných mien určitej kategórie (ovocie, mestá, zelenina, farby, podstatné mená na zadané písmeno...). Slušným výsledkom je vymenovať okolo 13 – 15 slov. Potom porozmýšľajte, akým spôsobom zoznamy tvoríte: Hádžete slová rad zaradom tak, ako vám napadnú? Asociujete? Vymenúvate ich „zahniezdene“, v istej príbuznosti? Vizualizujete? Predstavíte si atlas, vodové farby alebo najbližší stánok so zeleninou? Dobré je, ak zistíte, akým spôsobom si predstavujete a vybavujete veci. Z toho môžete vychádzať.
- **Slovo dalo slovo:** skupinová hra, v ktorej jeden z hráčov povie ľubovoľné slovo, napríklad *more*. Ďalší hráč ho zopakuje a vlastné pridá slovo tak, aby sa dalo rozvíjať (napríklad *more bolo*). Tretí hráč zopakuje predchádzajúce dve slová a pridá svoje ďalšie (*more bolo rozbúrené...*). Hra takto pokračuje, až vznikne veľmi dlhá 20- – 30-slovná veta, ktorú si všetci účastníci musia pamätať, zreprodukovať a nadlžovať ju vlastnými slovami. Takto sa cvičí pohotovosť slovné rozvíjať príbeh a koncentrácia.
- **Slovné akrobacie:** z jedného slova vytvorte čo najviac slov, pričom použite iba písmená z daného slova. Skúste sa takto pohrať so slovom *omeleta*, *spisovateľ* alebo *raketoplán*. Budete prekvapení, koľko slov v nich nájdete.

Cvičenia na voľné rozprávanie

- **Opis predmetu:** hráč dostane do rúk bežný predmet, napríklad pero, zápalkovú škatuľku, nožik, kamienok, hodinky. Úlohou je súvislo hovoriť o tejto veci tri až päť minút. Pri opise celkom jednoduchej malej veci, napríklad drobného kamienka, si nevystačíte iba s vonkajškovým opisom, musíte si pomôcť prostredníctvom asociácií, ktoré sa k tejto veci viažu: Viete niečo o jeho histórii? Komu asi patrí, kto ho zdvihol? Máte na zbieranie kamienkov svoje vlastné spomienky? Aké? Na čo sa vlastne môže kamienok využiť? A ako by sa dal ešte použiť inak? Skrátka, príbeh o veci musíte v dlhšej časovej ploche rozvíjať takýmto spôsobom.
- **Od rána až po túto chvíľu:** rozprávanie tu nemusí presne zodpovedať skutočnosti. Malo by však byť podrobné, súvislé a vierohodné. Pri rozprávaní sa

môžu jednotliví hráči striedať a pokračovať v zadanom príbehu.

- **Prednáška:** na čelné miesto sa umiestni rečnícka stolička. Rečník si na ňu sadne a hovorí tri minúty na zadanú (prípadne aj ľubovoľnú) tému. Môže hovoriť o delenej strave, chovaní psov v mestách, diskriminácii Rómov, o životnom prostredí, globalizácii, vysťahovalectve – o čomkoľvek, čo ho ako téma inšpiruje. Vystúpenie by malo byť koncízne, plynulé, vecné, vážne.
- **Námety s dejovým momentom:** hra má taký istý priebeh ako predchádzajúca, ibaže námety sú osobnejšie a „príbehovejšie“. Možnosti: *Keby som nežil tu a teraz, kde by to bolo? Keby začal horieť môj dom, čo by som zachraňoval a prečo? Keby sa mi malo splniť jedno želanie, čo by to bolo? Najlepší dar, ktorý som kedy dostal. Najdôležitejší deň v mojom živote. Čo sa mi páči a čo nepáči na mieste, kde žijem.* Hra vedie k istej sebareflexii a okrem voľnej témy dovoľí spoluhráčom, aby boli osobnejší.

Cvičenia na rozvíjanie tvorivosti

- **Čo by nás najviac prekvapilo:** v zadanej situácii a v zadanom prostredí (napríklad podchod, stanica, koncertná sála, štúdio, parník, ordinácia, obchod,

banka) hľadajú zúčastnení tie momenty, ktoré by boli najprekvapujúcejšie a najbizarnejšie. Hodnotí sa originalita odpovedí.

- **Čo sa nedá robiť:** napríklad vo vani, na ľade, vo výťahu, na severnom póle, pri zoskoku padákom. Opäť sa hľadajú tie najneobvyklejšie možnosti.
- **Hľadanie príbehu:** vymenuje sa päť až sedem náhodne vybraných slov, zúčastnení hľadajú medzi nimi vzťahy a vymýšľa sa príbeh zostavený z týchto slov.

Improvizačné cvičenia

Moderátor môže sám hľadať námety, aj tie najnepravdepodobnejšie, a pohrávať sa v myšlienkach s predstavou: čo ak? Čo by som robil, keby sa mi toto stalo? Ako by som zareagoval? Uvedieme zopár modelových situácií.

Pri čítaní textu zrazu zistíte, že chýba celá strana. Čo urobíte? Čo povieť?

Pri moderovaní ohlásite vystúpenie speváka. Na pódium však vojde upratovačka s vysávačom a povie: „Jáj, tu je divadlo.“ Čo povieť?

Host v štúdiu sa pomýli a vyjde mu neslušné slovo (napríklad pri slove čipka vymení P a Č). Rozosmeje sa. Ako by ste zareagovali?

Mohutný hosť ťažko dosadne na stoličku, ktorá sa pod ním zlomí. Padá – nič sa našťastie nestalo. Čo urobíte? Čo povieť?

Počas vysielania v štúdiu zrazu prejde po stole chlpatý veľký pavúk, zľaknete sa a zvriesknete. Ako by ste zareagovali, keby ste boli v priamom vysielaní?

Hlasateľ dočíta správy a ohlási nesprávny čas – namiesto je 7 hodín 30 minút povie, že je 8 hodín 30 minút. Chybu nezbadá. Čo povieť?

Podobné situácie si môžete vymýšľať a riešiť aj sami, keď sa veziete v autobuse alebo stojíte v dopravnej zápche. Ide to, aby ste si hľadali krátke, vtipné vysvetlenia a ospravedlnenia tých situácií, ktoré zariadi život a ktoré rozhlasový poslucháč nevidí. Treba sa cvičiť, aby ste reagovali stručne a popritom našli, ak to situácia dovoľuje, aj trochu humoru. Veď humor je korením života.

Sú ľudia, pre ktorých je pohotovosť prirodzenou danosťou, a preto sú ako redaktori a moderátori vo výhode. No aj pohotové a tvorivé riešenie neobvyklých situácií možno trénovať a postupne sa v tom zlepšovať.

Na základe predchádzajúcich a im podobných cvičení, ktoré si aj sami vymyslíte, si možno zlepšovať verbálnu pohotovosť, schopnosť bohato asociovať, koncentrovať sa, zlepšovať si pamäť, schopnosť súvislo a koncízne sa vyjadrovať na základe vytvorenej „myšlienkovkej kostry“. A napokon sa trénovať aj v schopnosti pohotovo reagovať.

Všetky zručnosti sa učíme tak, že ich používame. Ak si ich hravým spôsobom skúšame na nečisto, je to ten najlepší a pre moderátora i adresáta najbezbolestnejší spôsob. Nebudeme sa predsa učiť na divákoch či poslucháčoch. Experimentujme a hrajme sa skôr so sebou.

Prešli sme sa jednotlivými oblasťami, ktoré úzko súvisia s moderátorskou profesiou a ktoré by mal dobrý moderátor ovládať. Niektoré z nich nie sú na prvý pohľad viditeľné, stoja v úzadí, ešte pri prípravnej fáze, no na dobrý výsledok majú veľký vplyv. Ak chýbajú, výstup je povrchný, plochý, nedokonalý. Ako sme spomínali na začiatku, moderátorstvo je komplexom mnohých remesiel. A to, aby sme ich poctivo zvládli, si vyžaduje istý čas. No venovať pozornosť a čas svojmu zdokonaľovaniu sa vždy vyplatí. Výsledkom je profesionalita.

■ Literatúra:

Čertíková, Helena: Ako zvládnuť... hlasovú techniku, ortoepiu a interpretáciu textov. Bratislava: Slovenský rozhlas, 2001, 101 s.

Čertíková Helena: Hlasová technika v bábkohereckej praxi. Bratislava: VŠMU, 1999, 54 s. ISBN 80-85182-59-9.

Čertíková, Helena: Abeceda moderátora. Bratislava: VŠMU, 2012, 127 s- ISBN 978-80-89439-33-1.

Hradiská, E., Hudíková, Z., Čertíková, H.: Praktikum sociálnej komunikácie. Žilina Eurokódex, 2013. 416 s. ISBN 978-80-89447-94-7.

Machková, Eva: Zásobník dramatických hier, cvičení a improvizácií. Bratislava: NOC, 1997, 121 s. ISBN 80-7121-126-5.

Mistrík, Jozef: Pohyb ako reč, Bratislava: Národné divadelné centrum, 1998, 107 s. ISBN 80-222-0267-3.

Slančová, Dana: Praktická štylistika. Prešov: Slovacontact, 1994, 180 s. ISBN 80-901417-3-0.

O autorke

Doc., PhDr. Helena Čertíková

Hlasová pedagogička VŠMU. Vyštudovala slovenský jazyk a estetiku na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V rokoch 1983 až 2004 pôsobila v Slovenskom rozhlase, kde ako lektorka pripravovala redaktorov a moderátorov v oblasti hlasovej a rečovej techniky, interpretácie a jazykovej kultúry. V tom čase sa intenzívne lektorsky podieľala na moderátorských kurzoch Slovenského rozhlasu a neskôr aj Slovenskej televízie. Od roku 1990 pôsobí aj na Vysokej škole múzických umení, kde učí na

Divadelnej fakulte techniku javiskovej reči a umelecký prednes. Má rozsiahle skúsenosti v oblasti mediálnej prípravy redaktorov, ktoré od roku 1995 uplatňuje na mediálnych tréningoch, školeniach rétoriky a na kurzoch prezentačných zručností pre rôzne organizácie a inštitúcie štátnej aj súkromnej sféry. Je autorku a spoluautorkou publikácií *Základy slovenskej ortoepie a slovenskej prozódie* (VŠMU 1999), *Ako zvládnuť?* (Slovenský rozhlas 2003), *Moderátor za mikrofónom* (VŠMU, 2008), *Praktikum sociálnej komunikácie* (PEVŠ 2015).

Vážení priatelia kultúry a osvetu,

Národné osvetové centrum, ako odborné-metodické pracovisko pre kultúrno-osvetovú činnosť, vzdelávanie zamestnancov a dobrovoľných pracovníkov v kultúre, naplňa svoje poslanie aj novou podobou periodika Národná osвета.

V roku 2016 vychádza štyrikrát do roka, každé číslo na 48 stranách.

Súčasťou Národnej osvetu sú odborné metodické listy z oblasti kultúrno-osvetovej činnosti.

Cena jedného výtlačku s poštovým a balným je 5,00 €. Výtlačok bude doručený na základe záväznej objednávky.

Pri objednávke celoročného predplatného je cena výhodnejšia, celkovo za štyri čísla v roku 2016 je to suma 15,00 €.

MOŽNOSTI OBJEDNANIA PREDPLATNÉHO:

zaslaním vyplneného objednávkového lístka

- poštou na adresu: **Národné osvetové centrum – Národná osвета**
Námestie SNP 12
812 34 Bratislava 1
- elektronicky na adresu: zuzana.rackova@nocka.sk

OBJEDNÁVKOVÝ LÍSTOK

Objednávam/objednávame si ročné predplatné časopisu Národná osвета za zvýhodnenú cenu 15 eur.

Meno a priezvisko alebo názov inštitúcie:

Ulica:

Mesto a PSČ:

E-mail:

Telefón:

Spôsob platby ☐ poukážka

☐ faktúra, IČO/DIČ

Dátum..... Podpis.....

Plavecký Peter bol za pamiatkovú rezerváciu ľudovej architektúry vyhlásený ako posledný, v roku 1990. FOTO: mapio.net

Dnešný stav ľudovej architektúry

TEXT: **Mgr. MATEJ KOTAL**, ETNOLÓG, PAMIATKOVÝ ÚRAD SR

Kultúrnosť národa sa dá odčítať aj zo vzťahu k svojmu dedičstvu. Ľudskému – morálnemu, prírodnému, kultúrnemu – hmotnému či duchovnému. Najväčšie hodnoty našich predkov, akými boli pôda, voda, lesy, ale aj domov, zvyky, práca a rodina, sme potlačili hlboko do úzadia. Je načase nadviazať na ne a to, čo pretrvalo, vhodne transformovať. Súčasťou nášho kultúrneho dedičstva je aj ľudová architektúra. Aby z nášho vidieka úplne nevymizla, musia si aj kompetentní odborníci uvedomiť, že sterilná ochrana ľudovej architektúry bez hlbších súvislostí a využitia vyvoláva len ďalšie odmietanie a nepochopenie a je tak len pokračovaním diskontinuity stavebného a kultúrneho vývoja. Rovnako musí vidiecke spoločenstvo nadviazať na historický kontext a kultúrnemu dedičstvu v podobe ľudovej architektúry priznať dôležitosť i hodnotu, postarať sa o ochranu, údržbu a prisúdenie nových funkcií v zmenených podmienkach.

Tradičná stavebná kultúra slovenského vidieka, napriek mnohým spoločenským, politickým, ekonomickým a hospodárskym premenám, dokázala svoju životaschopnosť, ale aj zraniteľnosť. Zmeny hodnotových orientácií spoločnosti 20. storočia dostali ľudovú architektúru na pokraj jej možností. No tak ako rýchlo mizne z nášho vidieka a necitlivými zásahmi stráca svoje hodnoty, vzrastá zároveň aj systematické úsilie o jej ochranu,

údržbu a prisúdenie nových funkcií v zmenených podmienkach. Pre niekoho sa stáva prekážkou, pre iného nenahraditeľnou inšpiráciou a hoci dlhodobo ostávala na periférii záujmu, hlbšie poznanie a snaha nadviazať na prerušenú kultúrnu a historickú tradíciu jej prisudzujú nenahraditeľné miesto a snád aj nové možnosti. Čo viedlo k jej súčasnému stavu, čo spôsobuje jej zánik a ako sa mu dá predchádzať, ako funguje pamiatková starostlivosť a aké

pozitívne trendy ponúka súčasnosť?

To, že náš prístup a trend v hodnotovej orientácii nebol dlhodobo celkom správny, dokazujú aj okolité krajiny, kde vidiecke sídla tvorí dodnes tradičná historická zástavba, pozostávajúca aj z objektov ľudovej architektúry. Slovensko musí dospieť do podobnej kultúrnej a právnej vyspelosti, z ktorej vyplýva nielen funkčná pamiatková starostlivosť, ale hlavne pozitívny spoločenský vzťah k ľudovej

vypovedá o našej kultúrnosti

architektúre a kultúrnemu dedičstvu vôbec.

Vo fonde národných kultúrnych pamiatok je zapísaných 9 890 nehnuteľných kultúrnych pamiatok, ktoré obsahujú 16 160 pamiatkových objektov. Z tohto počtu je 1 511 pamiatok ľudovej architektúry a ľudového charakteru, ktoré majú dokopy 2 395 pamiatkových objektov. To znamená, že pamiatky ľudovej architektúry a ľudového charakteru predstavujú ani nie 15 % z celkového počtu nehnuteľných kultúrnych pamiatok. Tento stav nezodpovedá významu ani stavu ľudovej architektúry na Slovensku.

Z typologického hľadiska patria medzi zapísané pamiatkové objekty ľudovej architektúry hlavne roľnícke, banícke, vinohradnícke či remeselnícke domy; hospodárske stavby – stodoly, maštale, sýpkys, ovčiny, chlievy, pivnice,

studne; ojedinelé skalné obydlia, vinohradnícke budy a pivnice; technicko-výrobné stavby – mlyny, vyhne a dielne, hámre, pily, luštiarne a sušiarne; niektoré sakrálné objekty – drevené kostoly, sochy a súsošia, náhrobníky a kríže, božie muky, kaplnky a zvonice.

Z vývojového hľadiska ide o objekty prevažne z 19. a začiatku 20. storočia, výnimočne aj z 18., 17. či 16. storočia (napr. vinohradnícke pivnice). Výnimku tvoria drevené kostoly a chrámy, teda sakrálné pamiatky ľudového charakteru. Tie najstaršie pochádzajú z 15. storočia.

Zápis neochráni

Pamiatková prax, žiaľ, dokazuje, že ani zapísanie objektu do Ústredného zoznamu pamiatkového fondu a samotná pamiatková starostlivosť nie sú zárukou, že

objekt bude udržiavaný, zachovaný či využívaný. Majitelia o chránené objekty často nemajú záujem, pretože sú povinní riadiť sa metodickými pokynmi pri údržbe a obnove objektu a legislatívnymi nariadeniami. Ak majiteľ nemá záujem pamiatku chrániť, Pamiatkový úrad SR má len obmedzené možnosti, ako jej degradácii zabrániť. Veľkým problémom je aj reálna podpora zachovávaní tejto krehkej súčasti kultúrneho (stavebného) dedičstva zo strany štátu.

Podmienkou efektívnej ochrany ľudovej architektúry je pravidelná komunikácia medzi vlastníkmi (súkromná, právnická osoba, obec) a odborníkmi, spoľahlivá spolupráca kompetentných orgánov (pamiatkový úrad, ministerstvo kultúry, múzeá, SAV, katastrálny úrad, obecné, mestské a stavebné úrady a ďalšie inštitúcie),

súčinnosť s architektmi, stavbármi a záujmovými organizáciami, združeniami a jednotlivcami. Bez vzájomného konsenzu a dodržiavania všeobecne platných zásad pri ochrane a obnove pamiatok a pamiatkových území nezostane z ľudovej architektúry mimo skanzenov nič.

Potrebná je citlivá a vyvážená forma prezentácie a znovuvyužitia objektov ľudovej architektúry. Perspektíva jej ďalšieho zachovania nezávisí výhradne od jej inštitucionalizovanej ochrany, ale aj – a možno predovšetkým – od hodnotovej orientácie jej užívateľov a obyvateľov vidieka. Doterajšie prístupy ochrany, údržby a obnovy treba podrobiť kritickému skúmaniu, prehodnotiť ich a revitalizovať, a ak to nie je možné a ich potenciál sa vyčerpal, hľadať alternatívy, ktoré by umožnili zvrátiť nepriaznivý vývoj a degradáciu prežívajúcej ľudovej architektúry na Slovensku.

Je potrebné nájsť funkčný spôsob revitalizácie vidieka, zastaviť chátranie nevyužívaných pamiatok, nájsť pre ne funkčné využitie a motivovať vlastníkov a užívateľov k ich obnove a údržbe. Jednoducho zabezpečiť, aby sa tá najkrehkejšia súčasť hmotného kultúrneho dedičstva zachovala pre budúce generácie, no nie ako izolovaný, archaický a nevyužívaný relikt, ale ako funkčná súčasť života, inšpirujúca ďalší vývoj staviteľstva na vidieku.

V pôvodnom prostredí dotvárajú tradičné ľudové stavby historický ráz sídel a prispievajú k vyváženému obrazu kultúrnej krajiny. Zvýrazňujú identitu a akoby nekonečnú rozmanitosť foriem a variantov v protiklade s unifikačnými a pritom silne individualizačnými globálnymi procesmi.

Odras hodnotovej orientácie

Ľudová architektúra je jedinečným výtvorom človeka v koexistencii s prírodným prostredím a v kontexte objektívnych faktorov, ktoré vplývali na jeho život. Bola výsledkom stavebných a technických skúseností mnohých

Slovníček pojmov

Národná kultúrna pamiatka

– hnutelná alebo nehnuteľná vec pamiatkovej hodnoty, ktorá je z tohto dôvodu štátom chránená.

Pamiatková hodnota

– súhrn významných historických, spoločenských, krajinných, urbanistických, architektonických, vedeckých, technických, výtvarných alebo umeleckoremeselných hodnôt.

Pamiatkové územie

– sídelný alebo krajinný územný celok sústredených pamiatkových hodnôt alebo archeologických hodnôt, z dôvodu ich ochrany je vyhlásený za **pamiatkovú rezerváciu** alebo **pamiatkovú zónu**.

Pamiatkový fond

– súbor hnutelných a nehnuteľných vecí vyhlásených podľa zákona za národné kultúrne pamiatky, pamiatkové rezervácie a pamiatkové zóny.

Ochranné pásmo

– územie vymedzené na ochranu a usmernení rozvoj prostredia alebo okolia nehnuteľnej kultúrnej pamiatky, pamiatkovej rezervácie alebo pamiatkovej zóny.

Ústredný zoznam pamiatkového fondu

– evidencia kultúrnych pamiatok a pamiatkových území.

Svetové kultúrne dedičstvo UNESCO

– pamiatky, lokality alebo náleziská mimoriadneho významu, ktoré tvoria spoločné dedičstvo ľudstva. V Zozname svetového dedičstva (z celkovo 1 007) je zapísaných päť slovenských lokalít: Banská Štiavnica a technické pamiatky okolia, Levoča, Spišský hrad a pamiatky okolia, Prieľah Vlkoš, historické jadro mesta Bardejova a drevené chrámy slovenskej časti karpatského oblúka.

generácií, ktoré prirodzene naplňali svoje životné potreby. Odrážali sa v nej tiež hodnoty a normy spoločenstva a vzhľadom na špecifické podmienky vytvárala osobitné formy – v spôsobe a technikách stavby, v použití materiálu, v architektonických detailoch, v dispozičnom riešení i vo forme sídelnej štruktúry. Primárne naplňala funkčnú potrebu bývania a hospodárskej činnosti, až sekundárne bola nositeľom estetického, formálneho prejavu svojho majiteľa – tvorcu, či skôr kolektívnych noriem spoločenstva.

Jej podobu a regionálne charakteristiky ovplyvňovali mnohé, často protichodné činitele: ekonomické a politické súvislosti, spoločenské – hodnotové zákonitosti, sociálna štruktúra, spôsob zamestnania a obživy, etnická štruktúra, náboženské a kultúrne vplyvy, migrácie a kolonizácie, vrchnostenské nariadenia a pod. Priamo na mieste to boli prírodné charakteristiky, klimatické podmienky, dostupný stavebný materiál, ako aj samotná zručnosť tvorcov, ich poznanie techník a tvaroslovia stavieb, vyplývajúce z tradície a skúsenosti. Počas tisícročného vývoja nadobudla tradičná ľudová architektúra veľké množstvo stavebných foriem, regionálnych variantov, kultúrnych dimenzií a vzťahov. Napriek tomu, že jej kontinuálny a prirodzený vývoj sa začal prerušovať začiatkom 20. storočia a úplne sa ukončil v polovici 20. storočia, je stále neodmysliteľnou a významnou súčasťou nášho kultúrneho dedičstva.

Počiatky živelnejších premien vo vývoji ľudovej architektúry a v podstate v spôsobe života samého osebe siahajú do čias priemyselnej revolúcie, keď sa začalo dobrodružstvo hľadania sily, ktorá by nahradila ľudskú prácu. Rozvoj techniky bol zásadným prelomom v dejinách ľudstva. Na Slovensku, v tom čase výlučne poľnohospodárskej krajine, ktorej vládol vidiek, však ešte prežíval tradičný spôsob života a agrárny charakter krajiny, kde tradičná

Medzi prvými bol za pamiatkovú rezerváciu vyhlásený Vlkolíne. FOTO: Kristína Kočalková

stavebná kultúra tvorila neoddeliteľnú súčasť nepriviligovaných vrstiev. Prvými zvestovateľmi nových trendov boli murári a tesári, ktorí chodili na sezónne práce do uhorských a rakúskych miest, odkiaľ si prinášali postupy, ktoré uplatňovali aj pri výstavbe tradičných domov vo svojej domovine. Týmto sa začalo pomešťovanie vidieka, nástup mladších foriem ľudovej architektúry, no zároveň sa podnietila aj jej regionálna variabilita.

Murovaný dom už vo veľkej miere nahrádzal tradičné stavby z dreva a hliny, čo znamenalo ukončenie vývoja ľudovej architektúry, tak ako ju poznáme ešte z 19. storočia. Postupujúci civilizačný progres, zmeny v sociálnej štruktúre či ekonomicko-hospodárskych vzťahoch, vysťahovalectvo (neskôr aj do zámoria) atď., to všetko sa odrazilo v používaní stavebného materiálu, v stavebných technikách, vo formálnych znakoch domu či v jeho dispozícii a dom sa stával prejavom sociálnej prestíže jeho majiteľa. Ďalšie zmeny nastali po rozpade Rakúsko-Uhorska a po vzniku prvej

Československej republiky. Nové spoločenské, politické a ekonomické pomery, možnosti i potreby naštartovali industrializáciu, ktorá zasiahla už aj územie Slovenska, hoci si stále zachovávalo svoj tradičný agrárny charakter. Spriemyselnovanie a s ním spojená urbanizácia niektorých slovenských regiónov začali byť citeľné až v 30. rokoch 20. storočia a väčšie rozmery nabrali hlavne v súvislosti s 2. svetovou vojnou a vznikom samostatného slovenského štátu. Do toho obdobia všeobecne platilo, že každá slovenská dedina bola v podstate pamiatkovou rezerváciou ľudovej architektúry.

Kultúrne a hodnotové posuny aj v tradične konzervatívnom spoločenstve vidieka, vyznačujúce sa nielen stratou prestížneho postavenia pôdy, ale aj zatlačovaním tradičných stavieb na perifériu záujmu, sú zreteľné od 40. rokov minulého storočia.

Najzásadnejší prelom, charakteristický uvoľňovaním závislosti od tradícií, nastal s nástupom socialistickej kolektizácie – zoštatňovaním pôdy

– a plnohodnotného, systematického spriemyselnovania. Zmenili sa výrobné prostriedky, nároky na bývanie, systémovo a dramaticky sa menil celkový spôsob života. Nastupujúce radikálne odlišné pomery, normy a možnosti spôsobili rozpad tradičnej hodnotovej hierarchie spoločnosti.

Kým zmeny v priebehu 19. a v prvej polovici 20. storočia boli pomalšie a dávali dostatok priestoru na prijatie novôt a ich vstrebanie, socialistickej zmeny boli radikálne. Presadzovali sa nielen mocensky, ale aj ideologicky. K symbolom pokroku patrilo tiež pomešťovanie vidieka, kde sa mali, podľa nových zásad, uplatňovať princípy mestskej hromadnej výstavby. Ľudová architektúra sa stala znakom spiatocníctva a chudoby, zvýrazneným ideologickým negatívnym interpretovaním predsociálnej minulosti, hanbou, ktorá sa mala zachovať nanajvýš ako starobylý relikv v múzeách či rezerváciách.

Novostavby a tradičné domy sa dostali do opozície: prestížne

– neprestížne. Necitlivá prestavba či rovno likvidácia tradičných objektov, štátom stimulovaná revolučná výstavba nových rodinných a panelových domov sa nezmazateľne zapísali do architektonického a urbanistického rázu slovenského vidieka. Nové stavebné projekty prerušovali kontinuitu tradície, novostavby strácali prirodzené architektonické proporcie, nenadväzovali na prostredie, prestal sa používať dostupný tradičný materiál a vytrácala sa aj znalosť práce s ním. Na systematické vytesňovanie ľudovej architektúry zo slovenského vidieka napokon zareagovali odborné kruhy, a argumentujúc vzťahom k dejinám národa a nenávratným miznutím významnej národnej kultúrnej informácie, presadili opatrenia, ktoré v niektorých lokalitách zabránili úplnému zániku tradičných stavieb.

Nepriaznivý trend chátrania, živelného zániku a násilného pretvárania objektov ľudovej architektúry, spojený s nerešpektovaním ich hodnôt, pretrváva, žiaľ, dodnes.

Odklon od tradície

Pre našich predkov bol z hmotného sveta najpodstatnejší

domov, do ktorého vkladali svoj um, cit a trpezlivosť. Stavebnú tradíciu vidieka, jeho harmóniu, funkčnosť a skromnosť však postupne valcovala ideológia, priestorový konzum, strata identity a pracovných návykov. Tvarovo i materiálovo sme sa odklonili od tradície, ktorá ponúkala nielen hodnotovú a estetickú čírosť, ale aj overené spôsoby a architektonické riešenia, organicky späté s okolitým prostredím.

Dedina už dávno opustila svoje kultúrne stavebné tradície, je plná cudzích stavebných vzorov a umeleckého klišé, ako aj znivočených pozostatkov tradičnej stavebnej kultúry. Tá sa dostala do pasce a nebezpečne sa priblížila k historickému a kultúrnemu vykoreneniu. Ľudová architektúra sa ešte aj dnes pričasto považuje za neužitočný prežitok, brániaci novému a modernému bývaniu, nevhodný do tohto sveta.

Povedomie o hodnote a ochrane kultúrneho dedičstva je v každej krajine iné, no aj v rámci jednej spoločnosti, napríklad v jednotlivých sociálnych vrstvách, existujú veľké rozdiely v prístupe k historickým objektom. V tomto smere zohráva dôležitú úlohu miera historickej a kultúrnej kontinuity národa či spoločenstva a tiež rýchlosť a spôsob

modernizácie. Tu sme jednoznačne utrpeli ujmu v podobe diskontinuity hlavne počas socializmu. V oblasti ochrany a zachovávaní historických pamiatok vôbec je dôležitá nielen pôsobnosť štátnych orgánov, ale aj úloha kultúrnych elít a osobností spoločenského a politického života. V prípade dochovaných objektov ľudovej architektúry je však najpodstatnejší prístup a povedomie vlastníkov, prípadne užívateľov, no a, samozrejme, aj vzťah miestneho (dedinského) spoločenstva k nim.

Vzťah k tradičným objektom ľudovej architektúry ovplyvňuje ich charakter, zachovanosť či kvalita. Z toho dôvodu je ľudová architektúra voči reprezentatívnej meštianskej architektúre, dominantným hradom a kaštieľom či majestátnej sakrálnnej architektúre vzhľadom na svoj „nízky pôvod“, jednoduchý charakter a príliš často neutešený vzhľad, spôsobený nedostatočnou starostlivosťou, v značnej nevýhode. Nie je architektonickým veľdielom, nesymbolizuje žiadnu ideológiu, až na pár výnimiek neodzrkadľuje ani slohovú príslušnosť. Čím je stavba obyczajnejšia, tým viac závisí jej prežitie od hodnotových priorít, od miery kultúrnosti a pochopenia zo strany miestneho spoločenstva.

Pre vidiecke obyvateľstvo

Formy pamiatkovej ochrany

Systematický výskum ľudového staviteľstva a bývania na Slovensku začal v roku 1951 Pamiatkový ústav (neskôr Slovenský pamiatkový ústav). V 60. rokoch nadviazal na zber dát Národopisný ústav SAV, ktorý uskutočnil výskum v celej oblasti Karpát, a Etnografický ústav v Martine, ktorý robil výber reprezentatívnych objektov do pripravovaného Múzea v prírode.

Pamiatkové rezervácie

Prvé návrhy na vyhlásenie pamiatkových rezervácií ľudovej architektúry vypracoval Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody. Z pôvodne vytýpaných 35 lokalít so zachovanou ľudovou architektúrou vyhlásila vláda SSR v rokoch 1977 až 1979

šesť – Čičmany, Vlkolíne, Podbiel, Špania Dolina, Žiar a Osturňa, v roku 1981 a 1983 pribudli Veľké Leváre – Habánsky dvor, Sebechleby – Stará Hora a Brhlovce, v roku 1990 bol za poslednú pamiatkovú rezerváciu ľudovej architektúry vyhlásený Plavecký Peter.

V pamiatkových rezerváciách ide o ochranu pamiatky na jej pôvodnom mieste a o ochranu celého historického prostredia a urbanizmu. Pamiatková rezervácia zachováva najviac hodnôt ľudovej architektúry, zasadené v kontexte pôvodného prostredia, usporiadania, historickej situácie a vyvíjajúcich sa spoločenských vzťahov a pomerov. Podobným spôsobom sú chránené pamiatky ľudovej architektúry aj v pamiatkových zónach, kde sa však neuplatňujú také prísne zásady v ochrane celého historického prostredia.

Múzeá v prírode

Ďalšou formou ochrany a prezentácie je múzeum v prírode alebo tzv. skanzen. Je to spôsob dôkladného

nenieslo tradičné obydlie informáciu o sociálnom statuse majiteľa, dlhodobo si udržiavalo svoju pôvodnú – účelovú funkciu (ochrana pred nepohodlím, prírodnými nástrahami, priestor pracovných aktivít a výchovy rodiny, uskladnenia výrobkov a potravín), majiteľ bol zároveň jeho tvorcom – stavebníkom a staviteľom. V časoch socializmu si však „novodobá“ dedina začala vytvárať novú hierarchiu hodnôt a noriem, rovnako ako symboliku spoločenského statusu a do jej centra sa dostal práve dom. V povojnovej výstavbe sa tak presadili vonkajšie prvky blahobytu, prejavil sa konzum orientovaný na módnosť, veľkosť a nákladnosť, bez väzieb na funkčnosť (dvoj-, trojgeneračné domy). Nový hodnotový systém a normy dediny prirodzene tlačili jej obyvateľov k rešpektovaniu a nasledovaniu nových zásad, podľa ktorých úspešný človek nemôže obývať tradičný objekt ľudovej architektúry.

Kým živelnú socialistickú výstavbu charakterizovala uniformita, po roku 1989 sa stala trendom násilná a prehnaná individualizácia, ktorá sa premietla aj do „zušľachtovania“ a modernizovania pôvodných objektov. Charakterizuje ju snaha vymedziť sa, odčleniť, zdôrazniť svoju odlišnosť a jedinečnosť.

Často za každú cenu. Tento trend, hoc v novom ekonomickom a hodnotovom kontexte zrozumiteľný, je v priamom protiklade so spoločenskými normami a zásadami tradičného vidieckeho spoločenstva, ktoré spoluvytvárali podobu a charakter tradičného staviteľstva.

Dnes situácia dospela do štádia, že ľudová architektúra je najohrozenejšou časťou nášho národného kultúrneho dedičstva. Možnosti ochrany sú obmedzené, a to aj pri pamiatkovo chránených objektoch, v rámci pamiatkových území či múzeí v prírode. Problém starostlivosti a uchovania pramení najčastejšie v neschopnosti nájsť jej vhodné, funkčné využitie a nové obsahy v zmenenom životnom štýle a hodnotových orientáciách. Nemenej závažným problémom je tiež nepochopenie jej hodnôt pre súčasnosť i pre zachovanie historickej a kultúrnej pamäti pre budúce generácie.

Absencia poznania

Na stav ľudovej architektúry vplyva ekonomická realita vidieka, sociálne postavenie jeho obyvateľov, možnosti zamestnania a miera schopnosti využiť potenciál vidieka napríklad formou turizmu, ktorý

môže byť motívom miestnych na zachovanie ľudovej architektúry.

Nielen v súvislosti s ľudovou architektúrou sa na Slovensku často prejavuje absencia historického a kultúrneho poznania, všeobecných znalostí tradícií, zvykov, prejavov ľudovej hmotnej i duchovnej kultúry, pochopenie ich hodnoty a nutnosti zachovania a zveľadovania. K takémuto vývoju prispieva aj nedostatočná osвета a výchova detí. Ľudová kultúra a tradície, ktoré sa pestujú v spolkoch, súboroch a združeniach, sú pre ľudí len akousi milou spomienkou na minulosť, odtrhnutou od reality dneška, ich primárne funkcie sú zabudnuté, podstatná ostáva len funkcia zábavná či estetická. Prerušenie historickej pamäti spôsobilo, že sa ľudová architektúra, ako doklad stavenej tradície, ponecháva na dožitie bez inovatívneho využitia a s cieľom nahradiť ju novým alebo sa, naopak, devastuje, v snahe vtesnať moderný spôsob bývania do tradičnej hmoty.

Všeobecne možno konštatovať, že ľudová architektúra sa v súčasnosti využíva čoraz menej na trvalé bývanie (dlhodobý trend). Vzťah niektorých majiteľov k objektom ľudovej architektúry a ich zámery s ňou často nekorešpondujú s verejným záujmom. To sa prejavuje formou

výberu, rozobratia, prenosu, znovupostavenia, údržby a využitia objektov ľudového staviteľstva. Prináša komplexný pohľad na vytváranie a historický vývoj sídelného prostredia, obydli a spôsob bývania a života, no mimo pôvodného prostredia.

S myšlienkou založenia skanzenu na území Slovenska prišla Muzeálna slovenská spoločnosť už v roku 1893, konkrétny návrh však predstavil až v roku 1931 riaditeľ SNM Ján Geryk. Prvé Múzeum ľudovej architektúry bolo napokon otvorené v roku 1965 v Bardejovských Kúpeľoch.

Nasledovali Múzeum slovenskej dediny v Martine, Múzeum kysuckej dediny vo Vychylovke, Múzeum oravskej dediny v Zuberči-Brestovej, Múzeum liptovskej dediny v Pribyline, Národopisná expozícia v prírode v Starej Ľubovni, Banské múzeum v prírode v Banskej Štiavnici, Múzeum ľudovej a materiálnej kultúry v Nitre, Expozícia ľudovej architektúry a bývania v Humennom, Expozícia ľudovej architektúry Rusínov-Ukrajincov vo Svidníku, ako aj Archeologická lokalita Havránok pri

Liptovskej Mare, Expozícia lesníctva pri Čiernom Balogu, Expozícia včelárskeho múzea pri Kráľovej pri Senci a Gazdovský dvor na Myjave.

Pamätihodnosti obce

Istú formu ochrany a prezentácie objektov ľudovej architektúry môže zabezpečiť aj obec prostredníctvom zapísania hodnotných objektov do zoznamu nehnuteľných pamätihodností obce. Najčastejšie to bývajú pamätné tabule, pomníky, prícestné sochy, ale aj väčšie sakrálne objekty či rodné domy významných osobností. Obec si tak môže vo svojej pôsobnosti zabezpečiť ochranu a údržbu, vytvoriť verejne prístupné objekty s kultúrno-výchovnou a vzdelávacou funkciou, napríklad aj formou obecných múzeí, pamätných izieb a pod.

Väčšina objektov v Bobrovej rali (Podbiel) už nie je trvalo obývaná, ale niektoré slúžia na rekreačné účely. Pretože sú všetky v súkromnom vlastníctve, prehliadka interiérov nie je možná. FOTO: archív NOC

neadekvátneho „zhodnocovania“ stavby (rekonštrukcia na úkor pôvodných hodnôt) alebo nezáujmom o údržbu a využitie takéhoto objektu, neraz s cieľom získať stavebný priestor pre novú výstavbu.

Odlíšny prístup majú k objektom ľudovej architektúry majitelia, ktorí v nich žijú dlhé roky. Tradičné stavby prežívajú práve v rukách najstaršej generácie, ktorá ešte z veľkej časti zachováva historickú a kultúrnu kontinuitu a vzťah k svojmu tradičnému obydliu. Vzhľadom na fyzické i neutešené finančné možnosti ľudová architektúra aj v tomto prípade často stráda.

Značná časť tradičných obydlí je vo vlastníctve najslabších sociálnych vrstiev, okrem dôchodcov sú to aj nízkoprijemové skupiny obyvateľov, často Rómovia. Z dôvodu obmedzených finančných možností často pristupujú k necitlivým

zásahom do stavebnej hmoty svojich domov či hospodárskych stavieb (prestavby, prílepky, nedbalá údržba), čím degradujú ich charakter a stavebné hodnoty.

Príkladný vzťah k ľudovej architektúre, žiaľ, nemajú ani mnohí predstavitelia obcí a malých miest. Hoci práve v ich záujme by mala byť revitalizácia obrazu vidieka, podporujú ďalej jeho pomešovanie a modernizáciu, sledujú len hospodársky prínos a odmietajú sa podriaďovať istým zásadám pamiatkovej ochrany, ktoré považujú za príťaž pre ďalší rozvoj. Nevidia alebo nechcú vidieť jej potenciál, ktorý tkvie v pozdvihnutí samotného kultúrneho povedomia a identity dedinského spoločenstva, ale aj v reprezentatívnom i funkčnom využití takýchto objektov v oblasti cestovného ruchu. Mnohé slovenské obce takýmto prístupom prišli o celý kultúrno-stavebný potenciál.

Nevhodné zásahy nepoznamenali len stavby, dotkli sa aj verejných priestranstiev a komunikačných stredísk. Najstaršie miesta združovania a komunikácie boli kostol, dom richtára, krčma či mlyn, od 18. storočia pribudli školy, požiarné zbrojnice, od polovice 20. storočia zase obchody, pošta, zdravotnícke zariadenia a kultúrny dom. Miestom na stretávanie boli aj malé námestia či studňa, kde sa stretávali ľudia pri praní, napájaní statku či čerpaní vody. Kedysi bola každá dedina povinná udržiavať miestne komunikácie, mosty a brody, udržiavala sa aj zeleň, hlavne okolo kostolov a cintorínov. Betónovanie námestí, nepatričná regulácia vodných tokov, odstraňovanie pôvodných drevín a zelených plôch, výstavba predimenzovaných prístreškov či obchodných stredísk, inštalovanie futuristického osvetlenia – to všetko

Pamätný dom ľudovej architektúry v Salka slúži aj na kurzy remesiel, ktorým sa venovali naši predkovia. Na dvore stojí starodávna pec, v ktorej sa pri slávnostných príležitostiach dodnes pečie. FOTO: archív obce Salka

narúša harmóniu, prirodzenosť a integritu vidieka.

Na Slovensku sa akoby nepodarilo podchytiť európsky trend ocenenia kultúrnych a historických kvalít tých „najobyčajnejších“ stavieb. Namiesto snahy chrániť toto kultúrne dedičstvo pre budúce generácie a revitalizovať obraz slovenského vidieka (pri prestavbách zachovávať miestne architektonické hodnoty a novú výstavbu citlivo prispôbiť kontextu historického a krajinného prostredia), stretávame sa dnes s vytváraním akýchsi pseudoslohov, odtrhnutých od kultúrneho odkazu danej lokality či stavebnej tradície.

Pozitívnym príkladom pochopenia kultúrnej a historickej hodnoty objektu sú niektorí chalupári – sezónni obyvatelia vidieka. Úžitková funkcia a pravidelná údržba počas individuálnej rekreácie, snaha o zachovanie pôvodného, ako aj menej nárokov pri sezónnom užívaní

umožňuje zabezpečiť zachovanie týchto objektov v dobrom stave.

Nevyhnutná je funkčnosť

Ľudová architektúra je veľmi zraniteľným a krehkým dokladom minulosti, ktorý je vo svojom pôvodnom prostredí, aj napriek pozitívnym trendom, stále v ohrození. Dôvodom sú dve protichodné tendencie. Prvou je strata pôvodnej funkcie a neschopnosť v zmenených podmienkach prisúdiť objektu novú funkciu. Druhou sú prílišné nároky, snaha vtesnať do tradičného objektu nadštandard, prisúdiť mu nový charakter, a tým ho zbaviť pôvodnosti a hodnoty.

Pre zachovanie akéhokoľvek stavebného objektu je nevyhnutné jeho funkčné, zmysluplné využitie. Ak táto základná podmienka nie je splnená, objekt je odsúdený na postupnú degradáciu a konečný

zánik. Na naplnenie tohto základného predpokladu, teda využitie potenciálu tradičných objektov ľudovej architektúry, v súčasných podmienkach existuje niekoľko riešení. Platí však, že nová funkcia musí byť podmienená zachovaním autenticity objektu, v tom najideálnejšom prípade nielen rešpektovaním originality objektu, ale aj okolitého prostredia a kultúrneho kontextu.

Pri úpravách objektov ľudovej architektúry nestačí len citový vzťah k objektu, ale aj racionálne zhodnotenie a hlavne poznanie súvislostí a pochopenie hodnôt. Majitelia by mali brať zreteľ na konštrukčné prvky, architektonické či umelecké detaily a celkový charakter stavby. Tak sa môžu tradičné stavby aj naďalej využívať na trvalé bývanie a hospodárenie, čo je pre charakter a obnovu vidieka najideálnejšie riešenie.

Jurkovič a Čičmany

Záujem o ľudovú architektúru na našom území sa začal prejavovať najmä po roku 1895, keď sa v Prahe konala Národopisná výstava československá. V rámci nej boli inštalované tradičné stavby z Čiech, Moravy, Sliezska a Slovenska. Slovenskú ľudovú architektúru reprezentoval tradičný zrubový dom z Čičmian, ktorý sem priviezol a postavil mladý architekt Dušan Jurkovič. Ornamentmi maľovaný čičmiansky dom sa tešil nebývalej pozornosti a záujmu. Keď v roku 1921 Čičmany postihol ničivý požiar, práve Dušan Jurkovič sa angažoval v obnove zničenej časti dediny, čím sa v podstate pričínal o prvú realizáciu pamiatkovej rezervácie ľudovej architektúry.

FOTO: archív NOC

Podmienkou na úspešnú úpravu objektov ľudovej architektúry je rešpektovanie jej podstaty. Podstatou zvládanej obnovy a úpravy je čo možno najväčšie podriadenie organickým vlastnostiam, pochopenie funkčného charakteru konštrukcií a detailov, z ktorých až následne vychádzali formálne znaky a estetické „nadstavby“. Táto filozofia umožňuje kontinuálne nadviazať na minulosť aj s použitím nových technológií či nepôvodných materiálov, čím architektúra bude niesť znaky prirodzeného vývoja, priznávajú minulosť i dobové úpravy.

Pozitívne a negatívne trendy

Pozitívne trendy pri údržbe, úprave a obnove charakterizuje jednoduchosť, materiálová pôvodnosť a architektonická čistota, nadväzujúca na miestne tradície.

Nekvalifikovaný prístup pri prestavbe vedie k úplnej strate

pôvodných architektonických hodnôt či k strate lokálnych, prípadne miestnych charakteristík. Často dochádza k prehnanej ozdobnosti, k nezvládnutiu proporčnosti a tvaroslovia. Charakter stavby tak naruša na jednej strane zakrývanie či odstraňovanie pôvodných znakov, na druhej strane prisudzovanie archaickosti novším prvkom.

Nezvládnutá prestavba naruša nielen vzhľad samotného objektu, ale aj celkový urbanistický ráz. Ako výtvor miestneho spoločenstva bola ľudová architektúra charakteristická jednoduchosťou, praktickosťou, príslušnosťou k okoliu a tradícii. Fasády domov mali harmonický výraz, navzájom korešpondovali, no vďaka remeslne spracovaným detailom boli aj prirodzene odlišné a jedinečné.

Negatívne úpravy fasády najčastejšie postihujú architektonické prvky, ako sú okná či dvere. Pravidelne sa pristupuje k zväčšovaniu (už

menej k zmenšovaniu) okenných či dverných otvorov a k ich premiestňovaniu, čím sa narušuje osová súmernosť stavby. Drevené okná či dvere tradičného tvaru sa navyše vymieňajú za plastové prefabrikáty nepôvodného členenia a šírky rámu, čo pôsobí na tradičných domoch veľmi rušivo.

Do očí bijúce sú aj nevydarené úpravy uličných štítov, ktoré sa nevhodne modernizujú, osádzajú sa do nich nepatričné okná, budujú sa nevhodné či neproporčné vikiere, ktoré sú charakteristické skôr pre hospodárske stavby ako pre obytné domy.

Nešťastné je aj „zdokonaľovanie“ vonkajšej fasády rôznymi nátermi, ktoré farebne nekorešpondujú s lokálnou tradíciou, pridávajú lesk dreveným konštrukciám či dokonale zarovnávajú povrch, čím tradičná stavba stráca svoj prirodzený, organický charakter. Zbytočné a nevhodné sú aj rôzne obklady

z lomového kameňa či napodobeniny klasickej tehly.

Samostatnou kapitolou sú krytiny, ktoré nekorešpondujú s miestnou tradíciou a nemajú opodstatnenie v kontexte danej lokality. Rôznorodosť štruktúry, materiálu a farby nových krytín v kombinácii so zbytočnou zložitou striech nových domov pôsobi v celkovom charaktere dediny disharmonicky a rušivo.

Tradičné prírodné materiály sa vyznačujú vynikajúcimi termoizolačnými vlastnosťami, ak sa však majitelia objektov tradičnej ľudovej architektúry rozhodnú pre zateplenie nevhodnými metódami, nezriedka tým spôsobia difúzne problémy a narušia zdravý vnútorný klímu objektov.

V interiéroch najčastejšie dochádza k negatívnym zásahom pri riešení vykurovania – odstránením pôvodnej pece alebo komína.

Nevhodné zásahy sa prejavujú aj mimo obytných priestorov – celkový

ráz hospodárskeho dvora naruša napríklad nahradzovanie starých plotov či brán. Vidieckemu rázu neprospievajú ani zabetónované či zámkovou dlažbou vykladané dvory. Malé predzáhradky s drobnými kvietkami, ovocnými kríkmi či zeleninou zase vystriedali záhony s cudzokrajnými rastlinami a drevinami, lemované štrkom.

V posledných rokoch sa začal prejavovať trend návratu na vidiek – najmä v blízkosti miest, čo hneď vycítili developeri. O to viac je preto nutné chrániť pozostatky tradičných stavieb ľudového charakteru a predchádzať uniformným projektom, ktoré nevychádzajú z miestnych tradícií a architektúry Slovenska. Novú výstavbu treba legislatívne koordinovať a spoločensky na ňu dohliadať, pretože väčšinou nekorešponduje s lokálnymi charakteristikami a narušuje obraz vidieka.

Pozitívny prístup k zachovaniu a obnove objektov ľudovej

architektúry predstavujú rôzne miestne akčné skupiny, spolky, združenia a organizácie, ktoré sa angažujú pri revitalizácii vidieka alebo priamo pri obnove takýchto objektov. V rámci svojich aktivít sa podieľajú na dobrovoľníckych akciách, snažia sa vzbudiť záujem verejnosti o ľudovú architektúru, o prírodné stavebné materiály či techniky, poskytujú poradenskú pomoc, dodávajú prírodný stavebný materiál alebo vydávajú rôzne materiály, ktoré majú pomôcť majiteľom a obciam nadviazať na prerušenú tradíciu. Snažia sa vyzdvihnúť potenciál ľudovej architektúry, ktorá môže byť vítaným impulzom k novej tvorbe a prinavráti vidieku prislúchajúci architektonický a urbanistický ráz.

Tradičná ľudová architektúra sa tak stáva inšpiráciou a symbolom nekonzumného, alternatívneho, zdravého životného štýlu. Pri takejto inšpirácii by však nemalo ísť len

Takéto domy sú typické pre Plavecký Peter. FOTO: mapio.net

o vágne prenášanie formálnych znakov či bezduché napodobňovanie, ale o rešpektovanie a uplatnenie podstaty tradičného staviteľstva – proporcionalitu, priestorovú logiku, použitie tradičných materiálov, znakovosť, uplatnenie väzieb v rámci dvora, sídla aj prírodného prostredia. Tieto princípy využívajú aj nové smery v architektúre, ktoré búrajú zaužívané stereotypy a predstavy o „novom a starom“. Napríklad ekologická či živá architektúra citlivo vníma nielen potrebu prostredia, ale je ovplyvnená aj ľudovou architektúrou, čerpá z jej princípov a jej regionálnych špecifik.

Naši predkovia vedeli, čo je trvalá udržateľnosť

Naši predkovia sa snažili žiť a uspokojovať svoje potreby v súlade s prírodným kontextom a neohrozovali prežitie budúcich

generácií. Pre nich bola trvalá udržateľnosť, o ktorej sa dnes toľko hovorí, samozrejmosťou. Ich nasledovníci uznávajú, že prírodné, ale aj kultúrne a historické kontexty majú svoju hodnotu nezávisle od momentálnych potrieb či prianí človeka.

Príkladom trvalo udržateľného prístupu je tzv. prírodné staviteľstvo, ktoré má s ľudovou architektúrou mnoho spoločného. Využíva prirodzene sa vyskytujúci stavebný materiál, prírodný materiál spracovaný modernými technikami a pri práci kombinuje moderné technológie s tradičnými postupmi. Inšpiruje sa znalosťami z ľudovej architektúry, no nesnaží sa ju napodobňovať, ale z nej čerpať. Vytvára vlastné organické tvaroslovie, ktoré korešponduje s prírodným cítením tvorcov. S tradičným staviteľstvom ho spája aj to, že stavba (či obnova) je realizovaná

neodborníkmi, vlastníkmi a komunitou ľudí pod vedením remeselníka so skúsenosťou. Potrebné znalosti, pomoc pri návrhoch a realizáciách stavieb či pri obnovách tých tradičných s ohľadom na ekológiu ponúkajú viaceré občianske združenia, organizácie i jednotlivci, medzi inými občianske združenia Organica, Ekocentrum Sosna, Alter Nativa Brdárka, Národný trust či Artur. Občianske združenie Artur, združujúce viacero architektov, remeselníkov, stavbárov a nadšencov, sa okrem spomínaných prírodných stavieb venovalo aj tradičným stavbám v projekte Nebúrať, ale obnoviť, ktorý bol zameraný na širokú osvetu o stave a možnostiach obnovy tradičných ľudových stavieb. Jeho cieľom bolo zastaviť devastáciu tradičných domov, zachovať historickú kontinuitu, zvyšovať informovanosť o hodnotách a tradíciách, zodpovednom

udržateľnom prístupe a možnostiach obnovy, spĺňajúcej dnešné štandardy. Súčasťou projektu boli semináre pre laickú i odbornú verejnosť, výstavy, súťaže.

K údržbe pamiatkových objektov výrazne prispieva aj projekt Pamiatkového úradu SR Pro Monumenta. Ide o program zameraný na technickú diagnostiku stavu nehnuteľných pamiatok, spoluprácu s vlastníkami a zvyšovanie informovanosti o možnosti údržby. Program ponúka v troch krajoch Slovenska aj praktické ukážky a drobnú údržbu vytypovaných objektov. Základnou myšlienkou je pomocou prevencie a údržby predchádzať komplexným obnovám, ktoré sú mnohonásobne nákladnejšie.

K ochrane, dokumentácii a prezentácii kultúrnych pamiatok vrátane objektov ľudovej architektúry prispel aj projekt Digitalizácia pamiatkového fondu, ktorý je súčasťou Operačného programu Informatizácia spoločnosti a je spolufinancovaný z prostriedkov Európskeho fondu regionálneho rozvoja. Pamiatkový úrad SR tak mohol pomocou najmodernejších technológií zachytiť a zdokumentovať vybrané, najhodnotnejšie

a najreprezentatívnejšie objekty pamiatkového fondu. Vďaka novodobým geodetickým neinvazívnym metódam merania a hlavne bezdotykovému laserovému 3D skenovaniu možno objekty nielen dokumentovať a prezentovať ako 3D modely (polygonálne, vektorové, bodové), vertikálne či horizontálne rezopohľady, panorámy a ortogonálne fotografie, ale zozbierané informácie využiť aj pri projektovej dokumentácii, obnove, reštaurovaní či tvorbe kópie celého objektu.

Najnovšie trendy výrazne zlepšujú vyhliadky na prežitie ľudovej architektúry. Podporiť by ich však mali vzdelávacie programy nielen v rámci záujmových združení, ale aj na stredných a vysokých školách, ktoré by zvyšovali povedomie o tejto problematike. Je dôležité pripraviť na nové výzvy nastupujúcu generáciu, zvyšovať počet humanitných odborníkov, architektov a remeselníkov, ktorí rozumejú problematike. Nemenej dôležité je vytvárať podmienky na spoluprácu medzi združeniami, odborníkmi, školami, vlastníkami, obcami, samosprávami a štátnymi inštitúciami.

Čo môže a nemôže vlastník národnej kultúrnej pamiatky

Základným právnym predpisom usmerňujúcim činnosť vlastníkov, orgánov a organizácií štátnej správy a samosprávy pri nakladaní s pamiatkovým fondom je zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu z 19. decembra 2001 v znení neskorších predpisov (zákon č. 479/2005 a zákon č. 208/2009). Ochrana pamiatkového fondu sa okrem toho riadi aj ďalšími zákonmi a vyhláškami Slovenskej republiky, ako aj európskymi dohovormi.

Vlastník národnej kultúrnej pamiatky má viacero práv a povinností (oznamovací povinnosť pri zmene vlastníctva či pri zámere obnovy, povinnosť riadiť sa pri obnove nariadeniami, zabezpečovať základnú ochranu, strpieť označenie či sprístupnenie, oznamovať ohrozenie pamiatky). K jeho právam patrí možnosť žiadať finančný príspevok alebo odbornú a metodickú pomoc. Príspevky na obnovu a údržbu pamiatok môže získať zo štátneho rozpočtu pomocou Štátneho fondu Obnovme si svoj dom alebo zo Štátneho fondu rozvoja bývania, ďalej zo štrukturálnych fondov (regionálne operačné programy – rozvoj vidieka, cestovného ruchu, kultúrneho potenciálu, cezhraničná spolupráca), zahraničných finančných mechanizmov (fínsky, švajčiarsky fond), nadácií a fondov rôznych spoločností a bánk a môže získať dotácie aj z rozpočtov samosprávnych krajov.

Použitá literatúra:

- Krpelán, I.: Pokračovanie rodu: Využitie objektov ľudovej architektúry a súvisiace úpravy. 1996. Banská Bystrica: Merkantil, 1996, 95 s.
- Podoba, J. 1998. Ľudová architektúra v systéme hodnôt obyvateľov slovenského vidieka. In: Pamiatky a múzeá, č. 3/1998, s. 9-13.
- Architektúra na vidieku a súčasnosť. Zborník materiálov z medzinárodnej konferencie, Poprad – Spišská Sobota 1. – 6. júna 1997. Zost. J. Ušák. Bratislava: NPaKC, ECOVAST, 1997, 184 s.
- Benža, M., Slavkovský, P.: Pamiatky pre budúcnosť. Ľudové staviteľstvo na Slovensku a jeho ochrana. 1983. Bratislava: ERPO, 1983, 70 s.
- Medvecká, M. 2002. Pamiatkové rezervácie ľudovej architektúry. Základné princípy a historický vývoj ich ochrany. In: Pamiatky a múzeá, č. 4/2002, s. 7-11.
- Monumentorum Tutela. Ochrana pamiatok 15.2004. Zost. E. Pinčíková. Bratislava: Pamiatkový úrad SR, 2004, 231 s.
- Vademecum vlastníka kultúrnej pamiatky. Bratislava: Pamiatkový úrad SR, 2009, 25 s.

Výtvarné spektrum: kvalita záleží od metodikov

TEXT: prof. PaedDr. JAROSLAV UHEL, ArtD., ■ FOTO: ARCHÍV NOC

Výtvarné umenie je spirituálna, metaforická záležitosť. Koncentruje v sebe reflexiu súčasnosti a zároveň má nadčasovú platnosť. Amatérska umelecká tvorba nie je v tomto ohľade výnimkou. Ak je umenie forma spoločenského vedomia, znamená to, že amatérske výtvarné umenie má vplyv na spoločenské vedomie. A to je jeho najdôležitejšia funkcia. Vývoj neprofesionálnej výtvarnej tvorby na Slovensku v celej jej rozmanitosti: v kresbe, grafike, malbe, plastike, úžitkovej tvorbe a v prácach multimediálneho aj intermediálneho charakteru (fotografický záznam akčného umenia, land-artu a pod.) sa dá dobre zmapovať vďaka najstaršej a najprestížnejšej súťaži v tejto oblasti – Výtvarnému spektru.

V neprofesionálnej výtvarnej tvorbe sa vizualizovaný umelecký zážitok stretáva s výtvarnou formou, prostredníctvom ktorej obohacuje a rozvíja emocionálne, etické a estetické dimenzie. Tvorba má svoju pravú hodnotu iba vtedy, ak za ňou stoja skutočné, pravé, večné a univerzálne hodnoty. Amatéri počas atraktívne stráveného voľného času rozvíjajú svoju tvorivosť a spontánny prejav, komunikujú neverbálnymi cestami a tým následne obohacujú nielen seba.

Súťažná prehliadka Výtvarné spektrum je ojedinelá tým, že poskytuje výtvarníkom neprofesionálom významný priestor na prezentáciu a vzájomnú konfrontáciu výsledkov vlastnej výtvarnej tvorby v regionálnom, krajskom a celoštátnom kontexte. Súťažné práce v mnohých ohľadoch dosahujú nielen požadovanú kvalitu, ale majú aj vzácnu dokumentačnú hodnotu.

Ľudia túžia prejavíť sa, prebudiť svoje driemajúce umelecké vlohy. O tom svedčí aj záujem amatérskych tvorcov o Výtvarné spektrum. Potešiteľná je v tejto súvislosti najmä účasť najmladších autorov – stredoškolákov. Veď podchytenie a zapojenie mladých talentovaných výtvarníkov do amatérskoho výtvarného diania je jedným z poslání súťaže. Aj vďaka tomu Výtvarné spektrum skvalitňuje

kultúrnu ponuku v mestách a obciach a prispieva k rozvoju a kultivovaniu životného štýlu a kultúrnemu rozvoju čo najširších vrstiev obyvateľstva.

Pri hodnotení súčasného stavu amatérskoho výtvarného umenia na Slovensku musíme vychádzať zo spoločenského vývoja a celkového ponímania kultúry u nás.

Trochu histórie

Dnešné Výtvarné spektrum, vyhlasované každoročne Národným osvetovým centrom, nadväzuje na viacročnú úspešnú tradíciu podujatia Výtvarná Dubnica. To vzniklo v roku 1963 v Dubnici nad Váhom z iniciatívy skupiny amatérskych výtvarníkov pri Závodnom klube Adamovských strojární v spolupráci s Osvetovým ústavom v Bratislave a redakciou vtedajšieho časopisu Výtvarníctvo – fotografia – film.

V prvých ročníkoch bola súťaž zameraná na rozvoj grafických techník a mala jednoročnú periodicitu. Od roku 1965 sa rozšírila o ďalšie odbory a striedavo bola jeden rok zameraná na kresbu, grafiku a grafický dizajn a druhý rok na maľbu, plastiku, úžitkové umenie (Malá a Veľká Dubnica). Zásadné spoločensko-politické zmeny, ktoré prišli po Novembri 1989, ovplyvnili aj oblasť amatérskoho umenia. Miesto celoslovenských prehliadok sa menilo – od Trenčína (1994, 1996),

cez Dubnicu nad Váhom (1995), Bratislavu (1997/8), Humenné (1998 – 2009) a Piešťany (2010) až po Trenčín, kde sa koná od roku 2011.

Skladba a prostriedky

Skladba výtvarných diel (obsahová aj formálna) v celoštátnej súťaži Výtvarné spektrum má niekoľko podôb: najvýraznejšou kvalitou je kompozícia a kompozičná skladba, okolnosti a podmienky vzniku práce a jej obsahové poslanstvo, zámer a dosah odprezentovania práce. Kompozícia je vyvážená, dominuje kreativita a neformálny prístup. Vnútorne napätie kompozície pôsobí cez farbu a tvar.

Je potešiteľné, že neprofesionálna výtvarná tvorba vytvára priestor aj pre špecifický výtvarný prejav – insitné umenie, art brut, naivné umenie, umenie outsiderov a pod. Je záslužné, že tento výtvarný prejav, ktorého tvorcovia prezentujú osobitné chápanie sveta bez ohľadu na vývojové tendencie existujúcich estetických noriem, má svoje miesto na súťažiach.

Umelecké prostriedky sú v prostredí neprofesionálnej výtvarnej tvorby oddávna problémom. Potvrďuje to aj malý záujem autorov o analýzu výrazových prostriedkov. Zdá sa preto, že rozmer sebareflexie je pomerne obmedzený.

Pokiaľ ide o otázku formátu, amatérski autori sa väčšieho formátu

Jedna zo súťažných prác. Ilustrácie k básňam od Aleny Pajkošovej z Nižného Mirošova, kresba tušom.

evidentne boja. Ak sa objaví, tak veľmi ojedinele a aj to len v malbe.

Pri hodnotení tém volených amatérskymi výtvarníkmi sa ponúka otázka, nakoľko je téma pre neprofesionálnu výtvarnú významná. Väčšina súťažiacich neprofesionálnych výtvarníkov osobitnými výtvarnými prostriedkami zachytáva charakteristické prvky svojho regiónu – architektúru, pamiatky, krajinu, prírodu, ľudí či dávne zvyky. O vhodnosti či nevhodnosti takéhoto námetu rozhoduje schopnosť autora pritiahnuť pozornosť a prehovoriť svojou výtvarnou rečou. Vďaka tomu sa téma môže v priebehu tvorby stať významnou nielen pre autora a spojiť

v sebe umeleckú a dokumentačnú hodnotu.

Pre Výtvarné spektrum je charakteristické, že na všetkých úrovniach prevláda dominancia malby. Amatérske práce potvrdzujú nielen oddanosť takpovediac jednému médium – malbe (akryl, pastel, akvarel, olej) – a jeho zákonitostiam, ale aj absenciu ostatných klasických médií. A to v časoch dominancie elektronických médií. V kontexte súčasnej amatérskej tvorby má malba ojedinelé a špecifické miesto. Na úkor kresby, grafiky, sochy, priestoru, textilu a ostatných médií. Napriek dominancii malby sa neprejavil záujem autorov o analytické aspekty, o podklad,

Výtvarné spektrum v skratke

Celoštátna postupová súťaž Výtvarné spektrum, ktorú vyhlasuje Národné osvetové centrum, je určená neprofesionálnym výtvarníkom od 15 rokov. Uskutočňuje sa vo všetkých krajoch SR a nie je žánrovo ani tematicky vymedzená.

Autori sa zaraďujú do troch súťažných kategórií podľa veku (A, B, C). Osobitnú štvrtú kategóriu D tvoria autori nad 15 rokov (výtvarne neškolení) so špecifickým výtvarným prejavom – insitné umenie, art brut, naivné umenie, umenie outsiderov a pod.

Súťažné kategórie:

Kategória A – od 15 do 25 rokov;

Kategória B – od 25 do 60 rokov;

Kategória C – nad 60 rokov;

Kategória D – autori vo veku od 15 rokov výtvarne neškolení, so špecifickým výtvarným prejavom – insitná tvorba (art brut, naivné umenie, umenie outsiderov atď.).

Súťaž je postupová, trojstupňová.

1. stupeň – okresné/regionálne kolo,
2. stupeň – krajské kolo,
3. stupeň – celoštátne kolo.

Výtvarné práce, prihlásené do nižších kôl súťaže, hodnotia odborné poroty – minimálne 3-členné, v ktorých sú odborníci z radov výtvarných umelcov a pedagógov odborných škôl. Porotu celoštátneho kola súťaže (5-člennú) navrhuje a vymenúva generálna riaditeľka Národného osvetového centra. Regionálne a krajské poroty zároveň určia, ktoré výtvarné práce budú tvoriť obsah výstavy z okresnej/regionálnej, resp. krajskej súťaže neprofesionálnej výtvarnej tvorby, a vyberú kolekciu výtvarných diel súťažiacich autorov na postup do vyššieho kola súťaže⁴⁵

Výstava sa už pravidelne koná aj v trenčianskom Art centre synagóga.

Výtvarné spektrum spája účastníkov rôznych národností – plagát z Komárna.

textúru, vrstvenie farby, o hodnoty farby ako média. Chýba subjektívne expresívne gesto, chýba aj redukované gesto, nezobrazujúce tvaroslovie abstraktných znakov, ktoré by mohli byť podnetom na skúmanie vzťahov medzi podkladom a povrchovou plochou obrazu. Nevyužíva sa „iná malba“, napr. prostredníctvom pigmentu ako média.

Amatérska plastika a sochárska tvorba stále balansuje na hraniciach insity a tradičnej ľudovej kultúry. Práca s materiálom, pri ktorej sa dotvára umelecký tvorivý zámer, sa prejavuje v priestorových disciplínach. V našom prípade ich vznik v materiáli prechádza cez celý proces a nie je vlastne ani samostatnou fázou, skôr je aktivitou, ktorá nesie celé úsilie.

Metodici

Dôležitú úlohu nielen pri súťaži Výtvarné spektrum, ale aj pri práci s amatérskymi výtvarníkmi vôbec zohráva kvalita a zastúpenie metodikov na príslušných „osvetách“. To, ako jednotliví metodici pracujú, sa vždy prejaví aj vo výsledkoch celoštátnej súťaže. Tam, kde metodik pracuje a výtvarníci sú v centre jeho záujmu, sú výsledky evidentné. V zariadeniach, kde sa metodici striedajú alebo majú kumulované rôznorodé činnosti a často nevedia, čo je pre príslušnú organizáciu či riaditeľa dôležitejšie, je práca príliš sporadická a nedostatočná na to, aby boli výsledky na dohľad.

Problémom tiež je, ak metodik stratil motiváciu dopĺňať si vedomosti z teórie výtvarného umenia, oboznamovať sa s klasickou i súčasnou výtvarnou tvorbou a dianím v tejto oblasti, ak nevytvára priestor na prezentáciu amatérskej tvorby s výzvou na ďalšie autorské tvorivé počiny. Naopak, ak metodik pozná zázemie a výtvarníkov v mieste svojho pôsobenia motivuje a mobilizuje, spolupracuje s kvalitnými lektormi, výsledky jeho práce sú jasne čitateľné (pozitívnym príkladom sú Banskobystrický, Nitriansky, Prešovský, Trenčiansky a Žilinský samosprávny kraj).

V tejto súvislosti by bolo treba porozmýšľať aj o vzdelávaní a efektívnejšej príprave samotných metodikov, aby dokázali využívať nové progresívne metódy a formy metodiky, orientované na rozvíjanie tvorivej osobnosti v záujmovej umeleckej činnosti. Otázkou však je, či to súčasný stav a sieť kultúrnych a osvetových zariadení umožňuje.

Ako motivačne hodnotiť

Významný vplyv na kvalitu amatérskeho umenia, nielen výtvarnej tvorby, má práca porotcov, lektorov a výtvarných pedagógov. Tí ju môžu obohatiť, najmä ak uprednostnia motivujúce kritériá.

Pre autora je najdôležitejší prvý kontakt, ktorý sa odohráva už na úrovni okresu. Umelci, porotcovia sú výborní v analyzovaní a opisovaní toho, v čom spočíva hodnota

umeleckej tvorby na akejkoľvek úrovni. Výtvarných pedagógov, lektorov a porotcov treba motivovať ku kvalitnej, efektívnej a tvorivej spolupráci s autormi. Pri súťažiach určených amatérom je dôležité, aby sa na hodnotení ich tvorby podieľali ľudia, ktorí majú ucelený obraz o vonkajších podmienkach amatérskej tvorby a estetické porozumenie pre ňu.

Amatér verus profesionál?

Umelecká komunita na Slovensku už takmer dvadsať rokov rieši otázku, kto je a kto nie je umelcom. Po legislatívnych zmenách majú aj ľudia tvoriaci neprofesionálne šancu získať status umelca. Predpokladom je splnenie stanovených podmienok – predloženie dokladu o absolvovaní vysokoškolského vzdelania umeleckého smeru; preukázanie výsledkov tvorivej umeleckej činnosti; preukázanie uznania za umelca rešpektovanou inštitúciou alebo akceptovania relevantnou umeleckou asociáciou v danom odbore, ocenenia v relevantných súťažiach, umelecké úlohy vo verejnom priestore, získanie grantu Ministerstva kultúry SR na umelecký projekt a pod.

V každom prípade umelec, či už profesionálny, alebo amatérsky, nekopíruje, ale prežíva, samoučelne nekomentuje, ale tvorí, hľadá a domýšľa deje a udalosti tohto sveta. Ľudské poznanie je spojené s hľadaním, objavovaním a nachádzaním. S tvorbou. ■

62. FOLKLÓRNY FESTIVAL

Východná

30. 6. – 3. 7. 2016

www.festivalvychodna.sk